

CU PRIVIRE LA REORGANIZAREA EXPOZIȚIEI PERMANENTE A MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE (MIA) TULCEA

dr. Victor Henrich BAUMANN*

ON THE REORGANIZATION OF THE PERMANENT EXHIBITION OF THE MUSEUM OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY (MIA) TULCEA

Abstract:

The author presents the reorganization project for the permanent exhibition of the Museum of History and Archaeology Tulcea. This paper provides for the role of the museum of history in contemporary society, the development of Tulcea Museum of History and Archaeology, the features of the cultural heritage managed by this institution and the principles underlying the reorganization of the permanent exhibition.

The new topic – National Archaeological Heritage Values at Gurile Dunării (the Mouths of the Danube) – allows precise presentation of main archaeological discoveries in Northern Dobruđa and systemic overview of processes and phenomena related to these discoveries. Museum exhibition dominated by commercial and strategic importance of the Danube and coastlines of Dobruđa, and the Dobruđa's strategic role to protect the Danube, the main commercial axis of the North Balkan area, to cross Europe, both to the west and to the east through river mouths, requires a new development of museum undertaking through a rethinking of exhibition spaces and visitors' flow.

The exhibition in the two pavilions of the museum is considering the arrangement of the existing halls so as to allow the exhibits form true museum points made on reconstitution of functional elements and some glimpses of everyday life of human communities in the historical eras best represented in the existing museum heritage. Starting from the principle of fluency in addressing the thematic issues, the exhibition should not fall into rigidity in its chronological development. It is necessary to create an atmosphere of autonomy in each hall, permanent exhibition thus reflecting the contents of all exhibition halls.

*

Keywords: permanent exhibition, museum exhibition, archaeological heritage, exhibits
Cuvinte cheie: expoziție permanentă, expunere muzeală, patrimoniu arheologic, exponate

A. Introducere

În rândul instituțiilor culturale, muzeul este o prezență specială, nota sa definitorie fiind dată de natura sa dublă: instituție cultural-educativă și, în același timp, instituție științifică¹. Natura sa științifică privește caracterul activității muzeale iar cea cultural-educativă se referă la finalitatea acesteia. Funcția cultural-educativă rezultă din esența muzeului, reprezentând încoronarea activității sale. Cercetarea științifică, ca expresie esențială a funcției de cunoaștere, stă la baza funcției cultural-educative. Caracterul științific al activității muzeale nu privește numai domeniul de fapte care impune profilul muzeului și, eventual, colecțiile, ci, în egală măsură, omul ca destinatar, mijloacele și formele specific muzeale care acționează asupra conștiinței sale,

* Cercetător – Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea.

¹ B. Zderciuc, *Funcția muzeului în societatea contemporană*, în „RMM”, s. Muzeu, 2, 1974, p. 3.

îmbogățind-o prin lărgirea orizontului de cunoaștere. De altfel, trăsătura fundamentală a muzeului este dată de intuitivitatea mijloacelor sale de comunicare și de instrucție pe care le deține și de modul în care știe să le folosească în relația sa permanentă cu publicul.

În societatea contemporană asistăm la un fenomen de *democratizare a culturii*, când vechile aspirații culturale devin trebuințe curente pentru majoritatea indivizilor, în condițiile însușirii informațiilor în grabă și superficial. Ritmul alert al modificărilor social-economice, evoluția tehnico-științifică, explozia informațională datorată revoluției din domeniul comunicațiilor, mass-media, explozia demografică, toate contribuie la adâncirea crizei educaționale căreia i se poate găsi soluționare numai prin prisma conceptului de *educație permanentă*². Conform acestui concept, omul trebuie să învețe permanent, astfel încât educația să poată deveni *o nouă dimensiune a vieții*.

Efect al educației permanente, integrarea muzeului contemporan în dinamica dezvoltării culturale a societății, transformarea lui într-un factor activ și real, reclamă raportarea permanentă a rolului și activităților sale la cerințele și idealurile comunității. Și, ca să-și poată îndeplini rolul său cultural-educativ, muzeul trebuie să se solidarizeze cu comunitatea a cărei emanație este, să-i cunoască trebuințele și comportamentele culturale, să vină în întâmpinarea aspirațiilor sale³.

Mai mult ca oricând, astăzi, în condițiile unei concurențe devastatoare a audio-vizualului, când informații variate și nediferențiate, ca mod de abordare instructiv-educativă, penetrează derutant câmpul cunoașterii individului, care, în mod paradoxal, reflex al instinctului de autoconservare, se îngustează, muzeul, ca instituție de cultură care se adresează în primul rând unui public avizat, trebuie să participe la formarea acestuia.

Ca fenomen al conștiinței sociale, muzeul este imaginea obiectivă a conștiinței de sine a colectivității, conștiința valorii sale, a locului și rolului pe care îl deține în raport cu alte comunități, este conștiința contribuției sale la cultura și progresul umanității.

Expoziția muzeală concretizează această imagine prin mijlocirea *exponatelor* – obiecte selecționate tematic, în funcție de obiectivele propuse, mijlocind dialogul între tematica muzeală și actualitate, la care vizitatorul participă activ, atunci când scopul este atins. Expoziția muzeală reprezintă, așadar, mijlocul principal de comunicare al muzeului cu societatea. De aceea trebuie să aibă un caracter dinamic⁴.

Asemenea unui scenariu, tematica de expoziție are un fir dramatic călăuzitor, pe care vizitatorul îl regăsește în ansamblul expunerii. Această particularitate decurge din dublul rol al muzeului, de școală și de spectacol⁵. Valoare de spectacol a expoziției muzeale rezidă, în primul rând, din armonia creată între tematică și scenografie, prin așezarea în prim-plan a obiectului expus⁶. Expoziția prezintă o realitate sintetică și emoționantă care influențează afectiv și convinge vizitatorul tocmai prin autenticitatea obiectelor⁷.

În societatea contemporană, mărimea și compoziția publicului reflectă integrarea muzeului în viața socială. De aici și nevoia de a cunoaște publicul. Publicul nu este omogen, diferențiindu-se, în fața activităților specifice muzeului, în funcție de vârstă, preocupări, experiență etc., dar, și ca structură și compoziție, impactul și rezultatele fiind diferite de la caz la caz.

² Concept modern de educație, cristalizat după cel de-al Doilea Război Mondial, în cadrul unor conferințe internaționale ținute la Elsinor (1945), Montreal (1960) și Tokio (1965).

³ J. Favière, *Le musée, un centre d'animation culturelle*, în *Actes de la IXème Conférence Générale d'ICOM*, 1972, p. 83-84.

⁴ Să fie o imagine a societății despre societate (B. Zderciuc, *op. cit.*, p.5). Această imagine trebuie să fie autentică, fără a fi fotografică, sintetică, dar nu schematică, prospectivă și proiectivă, dar nu fantezistă (R. Florescu, *Bazele muzeologiei*, București, 1998, *passim*).

⁵ Corina Nicolescu, în I. Buzdugan, *Colaborarea dintre muzeograf și arhitect în organizarea unui muzeu modern* (anchetă realizată cu Lucian Roșu, Tancred Bănățeanu, Dan Munteanu, N. Ungureanu, Ed. Stausser, C. Taloș, M. Davidescu, Th. Zoran, B. Zderciuc, I. Sârbu, G. Protopopescu, C. Nicolescu), în „Revista Muzeelor”, 6, 1972, p. 529 (p. 485-533).

⁶ B. Zderciuc, *op. cit.*, p. 518, vezi *supra*, nota 5.

⁷ V. Sârbu, în I. Buzdugan, *op. cit.*, p. 519, vezi *supra*, nota 5.

În prezent, muzeul acționează ca o instituție interdisciplinară, folosindu-și la maximum întregul patrimoniu. Totodată, muzeul contemporan tinde spre o multiplicare a funcțiilor sale, fie în corelație cu alte instituții de profil, științifice sau culturale, fie cu alte domenii conexe. O serie întregă de aspecte, cum ar fi: informatizarea, mediatizarea, interdisciplinaritatea și documentarea muzeală, impune azi, mai mult ca oricând, integrarea unităților mici în mari complexe muzeale, o centralizare în muzee mixte, zonale și județene, sau în instituții similare Institutului de Cercetări Eco-Muzeale din Tulcea, deocamdată un unicat în rețeaua Ministerului Culturii din România⁸. În condițiile dezvoltării rețelei informaționale, această integrare oferă o bună bază de plecare organizării interdisciplinare a activităților muzeale.

În România, unde colecțiile muzeale s-au alcătuit, în cea mai mare parte, ca urmare a cercetărilor științifice, muzeele au rolul de a studia, conserva și prezenta publicului, în condiții optime, patrimoniul constituit.

Un muzeu de istorie folosește elementele caracteristice zonei în care își desfășoară activitatea, pornind de la specificitatea patrimoniului său. Expoziția sa de bază reunește cele mai importante valori muzeale, rezultat al unei riguroase operații de selecție, în funcție de tematica stabilită pe baza patrimoniului existent. Muzeul de istorie prezintă o expoziție permanentă, organizată pe baza unor colecții științifice, strict prezentate cronologic și tipologic, acest tip de expoziție «permanentă» menținând interesul publicului un număr limitat de ani. Durata unei astfel de expoziții variază între 10-20 de ani, în funcție de anumiți factori subiectivi, precum: dinamica cercetărilor, activismul instituției, cerințele publicului, noutățile din domeniul muzeotehnicii, importanța pieselor depozitate.

Într-un raport din 1997 al Comitetului pentru acordarea premiului *Muzeul European al anului* se preciza că muzeele nu sunt mai presus de considerentele economice. Un muzeu cărui îi sunt alocate fonduri publice și este frecvent vizitat reprezintă o investiție inteligentă. Un muzeu bun este și atrăgător, întrucât satisface, prin expoziția sa permanentă, nevoile și gusturile unor categorii largi de vizitatori. Atunci când expoziția sa de bază este depășită și demodată, când publicitatea care i se face este insuficientă, când muzeul nu se află în fluxul turistic al localității, sau este izolat în topografia acesteia, trebuie intervenit de urgență. În aceste condiții, reamenajarea muzeului și reorganizarea expoziției sale de bază reprezintă o soluție *sine qua non*.

B. Reorganizarea expoziției de bază. Expunere de motive

Activitatea de reorganizare a expoziției de bază a muzeului trebuie să plece de la o bază informațională, indispensabilă înțelegerii nevoii de schimbare, alcătuită din elemente punctuale și definitorii.

1. Localizare

Muzeul de Istorie și Arheologie din Tulcea se află într-un vast complex arheologic și istoric, actualmente grădina publică, aparținând domeniului public al municipiului Tulcea. Această grădina publică, de aprox. 5 ha, care acoperă anticul oraș *Aegyssus*, a fost deschisă publicului tulcean, în prezența familiei regale, la 2 mai 1904, cu ocazia inaugurării Monumentului Reanexării Dobrogei⁹.

Împreună cu ruinele vechiului *Aegyssus*, scoase la lumină prin cercetări arheologice efectuate în anii 1971-1982 (V.H. Baumann, A. Opaț, I. Vasiliu) și 1995-1997 (V.H. Baumann, I. Vasiliu), și cu măreția monumentului închinat de locuitorii orașului Tulcea eroilor Războiului de Independență, operă a artiștilor Giorgio Vasilescu și Constantin Bălăcescu din anii 1897-1899, refăcut în anii 1976-1977, muzeul poate oferi vizitatorilor imaginea sugestivă a trecutului istoric al teritoriului de la gurile Dunării.

Am considerat, și continuăm să credem, că între activitatea de reamenajare a muzeului și reabilitarea parcului există o relație indisolubilă. Ambele obiective au beneficiat în anii 2005-2007

⁸ Unitate muzeală de cercetare creată în 1993, în scopul cercetării și valorificării eco-muzeale a obiectivelor culturale de pe raza jud. Tulcea.

⁹ P. Rezeanu, *Istoricul a două monumente din Tulcea: al independenței și al primului monument Mircea cel Bătrân*, în „Peuce”, 6, 1977, p. 355-357.

de proiecte europene care au demarat acțiunea de realizare a unui complex cultural-turistic, acțiune blocată momentan din considerente absolut subiective. Reabilitarea parcului, în sensul unor reparații capitale și amenajări moderne (canalizare, grup sanitar, spații comerciale), cu indicatoare de flux, cu interdicții și accesibilități, cu personal permanent (supraveghetori și oameni de întreținere a spațiilor verzi), poate transforma actualul spațiu într-un complex cultural-turistic cu obiective destinate instrucției și educației (parc arheologic, muzeu de istorie și arheologie, zonă arheologică cu expunere în aer liber, monument istoric) și cu puncte de agrement pentru diverse categorii de vizitatori, care pot fi transportați din centrul orașului și înapoi cu un minicar aflat permanent la dispoziția publicului doritor. Toate acestea fac parte din procesul de modernizare al unicului spațiu public, cu vedere panoramică, de pe stânca pe care se înalță monumentul, asupra orașului și împrejurimilor, și constituie una dintre cele mai eficiente soluții care pot modifica starea de izolare în care se găsesc, în prezent, obiectivele muzeale din Parcul Monumentului.

Fig. 1. Vedere aeriană a parcului dominat de Monumentul Reanexării Dobrogei, cu cele două pavilioane ale Muzeului de Istorie și Arheologie (foto 1997)

2. Scurt istoric

Prima clădire a Muzeului de Istorie și Arheologie din Parcul Monumentului a fost realizată în anii 1968-1974, ca un «hibrid arhitectonic», prin adosarea și suprapunerea unor construcții noi pe elemente deja existente (construcții cu caracter militar), mici spații pasagere ce au impus concentrarea fluxului muzeal spre o sală mare, centrală, cu iluminat zenital.

Expoziția permanentă, inaugurată în septembrie 1975, a fost un succes. În primii patru ani de zile a fost vizitată de peste 70.000 de persoane, cu o medie anuală de aproximativ 18.000 de vizitatori, în condițiile în care muzeul nu era inclus în circuitul turistic¹⁰.

Acest succes de public se datora, în primul rând, noutății domeniului abordat, apoi atractivității parcului, transformat la vremea respectivă, din punct de vedere dendrologic, prin

¹⁰ Cifre raportate la populația orașului Tulcea, care, la acea vreme, sporise de la 40 la 68.000 de locuitori (vezi *Județele Patriei* 1980, *Tulcea. Monografie*, București, p.67). Cu toate că renunțase la caracterul său eterogen, inaugurând în 1964, odată cu Muzeul „Delta Dunării”, seria unor muzee tematice originale, muzeul din Tulcea a continuat să rămână, până în 1990, în rândul muzeelor mici, din categoria II B, care erau structurate pe secții muzeale. Întrucât contractele încheiate cu ONT erau semnate și parafate în numele Muzeului „Delta Dunării”, numai Muzeul de Științe Naturale beneficia de grupuri organizate de turiști români și străini.

plantări de arbuști și prin amenajări interioare, cu alei și ronduri cu flori, și cu sistem propriu de irigație, într-o veritabilă grădină publică¹¹.

Expoziția de bază a muzeului aborda, în context național, o tematică legată de formarea poporului român în zona gurilor Dunării. Cu toate minusurile legate de excesiva teoretizare a procesului de etnogeneză, expoziția avea un pregnant conținut științific, fiind realizată pe baza criteriilor muzeologiei moderne: cronologic, tipologic, sistematic și problematic, acesta din urmă fiind folosit în scopuri didactice. Expunerea era agrementată în fiecare sală de materiale complementare (hărți, panouri explicative, texte, diapozitive) și expunate cu *in situ*-ri, care accentuau principalele momente istorice. Noutatea expunerii consta în etalarea pe verticală a exponatelor, folosindu-se vitrine cu fundal din casetoane cu grosimi și planuri diferite, care permiteau, atât poziționarea unui număr mare de piese, din cele mai diverse categorii de materiale, dar, mai ales, o abordare și o prezentare sistemică a descoperirilor arheologice.

În 1978, cu ocazia sărbătoririi centenarului revenirii Dobrogei la Țară, a fost terminat cel de-al doilea pavilion al muzeului, clădire în care a fost extinsă expunerea muzeală (în 1981) prin organizarea expoziției de istorie modernă și contemporană. Cu această ocazie, expoziția de arheologie din vechiul pavilion a suferit modificări care i-au afectat modalitățile de expunere. În același timp, organizarea unei expoziții foto-documentare cu caracter *permanent* în noul pavilion, unde realizările *epocii Ceaușescu* reprezentau aproape 50% din expunere, în perioada cea mai neagră a regimului comunist, a avut un impact negativ în relația instituției muzeale cu publicul vizitator.

3. Activități muzeale. Reamenajări expoziționale.

În 1990 a fost dezafectată expoziția de istorie modernă și contemporană. Muzeul a continuat să funcționeze cu expoziția de arheologie din vechiul pavilion până în anul **1996** când, în urma reamenajării și modernizării noului pavilion, a survenit o nouă reorganizare a expoziției de bază. A fost schimbat fluxul muzeal, expoziția fiind gândită ca o prezentare unitară a arheologiei spațiului nord-dobrogean. Expoziția pavilionară adăpostea exponate arheologice din marile epoci istorice: din *pre* și *proto-istorie*, în noul pavilion, din epocile greco-romană, bizantină și medievală, în vechiul pavilion. În noul pavilion, *pre* și *proto-istoria* a fost concepută evolutiv, pe etape cronologice, epoci istorice și culturi arheologice; în vechiul pavilion, expunerea ținea seamă de principalele situri arheologice, centre care în antichitate dețineau teritorii și în care s-au făcut cercetări arheologice relevante pentru arheologia epocii clasice, bizantine și medievale.

Prin modernizarea noului pavilion, Muzeul de Istorie și Arheologie deține, la etajul acestuia, spații speciale destinate relațiilor cu publicul: două săli multifuncționale pentru expoziții temporare și itinerante, întruniri, conferințe, lansări de carte, simpozioane și sesiuni științifice. În perioada 1997-2005 muzeul și-a orientat activitățile spre crearea unui public permanent, organizând un mare număr de expoziții tematice, însoțite de conferințe, simpozioane, micro-sesiuni, colocvii și sesiuni științifice cu caracter național, dar și cu participare internațională. Mai mult, muzeul și-a făcut o practică din a prezenta anual rezultatele săpăturilor arheologice din județ, în cadrul unor expoziții temporare, și din a expune obiecte de importanță națională, aflate în patrimoniul său, în cadrul unor expoziții interjudețene.

În anul **2006**, după începerea lucrărilor de reabilitare a clădirii vechiului muzeu, expoziția din interiorul acesteia a fost dezafectată și, parțial, reinstalată în sălile multifuncționale de la etajul pavilionului nou, devenit unicul muzeu vizitabil. Concentrarea unui bogat stoc de exponate într-un spațiu restrâns a avut la bază criteriul prezentării sistemice a principalelor centre arheologice. Cu această ocazie, pentru a realiza trecerea armonioasă de la protoistorie spre epoca clasică, la încheierea circuitului de vizitare a sălilor de la parter a fost creat un *punct de interes major*, prin amenajarea unor vitrine cu cele mai interesante exponate grecești descoperite în nordul Dobrogei. Aceste condiții, de provizorat, au îngustat, însă, mult sfera activităților muzeale.

¹¹ După distrugerea vechiului parc „Mircea”, de pe faleză Dunării, prin amplasarea construcției hotelului „Delta”, în anul 1965, în chioșcul adus în parcul reamenajat la poalele Monumentului, în anii 1975-1980, săptămânal, cânta fanfara marinei militare din Tulcea.

Fig. 2. Muzeul de Istorie și Arheologie; în stânga imaginii, prima clădire a muzeului

4. Structura patrimoniului

Structura patrimoniului muzeal deținut de Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea, reflectă, printre altele, pe aceea a patrimoniului arheologic al județului Tulcea, în care au fost identificate, până în prezent, peste 560 de monumente istorice și situri arheologice¹². Muzeul deține un bogat patrimoniu realizat, în special, prin cercetări arheologice efectuate în siturile din nordul Dobrogei. Instituția și-a creat, după 1990, puternice baze arheologice la Murighiol, Jurilovca, Telița, Isaccea și Slava Rusă, continuând cercetările pe mai vechile șantiere de la Babadag și Nufăru și deschizând noi șantiere, la Luncavița și Ostrov. În patru decenii de activitate acest patrimoniu a ajuns la aproape 100.000 de piese muzeale, în cea mai mare parte incluse în domeniile arheologie, documentar istoric și numismatică.

Muzeul dispune de un patrimoniu arheologic de o mare valoare științifică și estetică, cu o încărcătură emoțională deosebită, descoperiri științifice în care se regăsesc toate epocile istorice ale Antichității și ale Evului Mediu. Dinamica constantă a creșterii patrimoniului muzeal a constituit și constituie un indicator principal al eficienței activității de cercetare științifică, justificare reală a existenței Institutului de Cercetări Eco-Muzeale, a fondurilor alocate acestuia și a activităților permanente de înregistrare, evidență, cercetare și conservare a fondului documentar.

Patrimoniul arheologic și numismatic al muzeului se compune din numeroase colecții ceramice din pre- și protoistorie: din neolitic și din epoca metalelor (pe teritoriul județului Tulcea aflându-se așezările eponime ale culturilor Hamangia, Babadag și aspectul cultural Celic-Deré); din epoca romană și romano-bizantină, din epoca medie-bizantină și din evul mediu (vezi, numeroasele cetăți de pe linia Dunării: *Beroe*, *Troesmis*, *Arrubium*, *Dinogetia*, *Noviodunum*, *Aegyssus*, *Nufăru*, *Halmyris* și din zona lagunară a lacului Razim: *Enisala* și *Argamum*). Acest patrimoniu cuprinde colecții de piese vestimentare și obiecte de podoabă, arme și unelte, din toate epocile istorice, piese sculpturale, bronzuri romane figurate (cu două piese unicat), obiecte paleocreștine și creștine de epocă medie-bizantină, numeroase tezaure, de semne premonetare și de monede, din antichitate și până în epoca modernă: obiecte legate de începuturile prelucrării metalelor, ale metalurgiei cuprului în eneolitic și ale fierului în pragul mil. I a.Chr.; truse de obiecte ceramice cu caracter magic din prima epocă a fierului; tipuri de morminte din epoca

¹² Vezi LMI Tulcea 2004; OMCC 2114/ 2004.

bronzului și din epoca fierului; unica copie fidelă a tezaurului princiar de la Agighiol; tipuri de construcții din mediul rural roman, din ferme, din sate romane și din sate autohtone; numeroase și variate tipuri de înmormântare de epocă romană, unele cu inventar de excepție; obiecte paleocreștine și construcții de cult creștin; piese rare de lapidariu; brățări de sticlă și ouă smălțuite descoperite în morminte de epocă medie-bizantină, obiecte de tradiție bizantină provenite din necropole medievale românești cercetate în nordul Dobrogei.

Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea administrează și are în studiu mai multe monumente a căror prezență, în expunerea muzeală, este absolut definitorie pentru vizitatorul care urmărește firul călăuzitor al tematicii. Enumerăm: *tell*-ul gumelnițean de la Luncavița; așezările *hallstatt*-iene fortificate de la Babadag și Jijila; orașul greco-roman *Orgamé/ Argamum*, cu necropola grecească; cetatea și necropola tumulară de la *Noviodunum*; monumentul paleocreștin de la Niculițel; cetatea *Halmyris*, cu termele și bazilica martirică; cetatea *Dinogetia*, cu termele romane, cu *domus*-ul romano-bizantin și cu biserița bizantină; cetatea *Troesmis*; marea necropolă romană și bizantină de la *Beroe*; orașul *Aegyssus*; *officinae*-le romane de la Telița – cu caracter metalurgic și de prelucrare a ceramicii; Biserița Sf. Athanasie din Niculițel; castelul genovez de la Enisala etc.

Acest patrimoniu bogat, structurat pe câteva compartimente: *arheologie, istorie, numismatică și medalistică*, permite o reorganizare tematică a expoziției de bază prin reconsiderarea celor mai importante valori muzeale. Acestea fac obiectul unor expuneri diferențiate, dar complementare: în săli destinate obiectelor de tezaur, de valoare excepțională; într-un spațiu special destinat lapidariului; în noua expoziție, a cărei tematică – *Valori ale patrimoniului arheologic național la Gurile Dunării* – urmează să reflecte potențialul arheologic și istoric al teritoriului nord-dobrogean.

C. Desfășurarea demersului expozițional

Noua tematică permite o prezentare punctuală a principalelor descoperiri arheologice din nordul Dobrogei și o expunere sistemică a proceselor și fenomenelor legate de aceste descoperiri. Acest fapt impune, însă, o nouă desfășurare a demersului muzeal, o regândire a spațiilor expoziționale și a fluxului de vizitare.

Expunerea în cele două pavilioane ale muzeului are în vedere amenajarea unor săli care să permită exponatelor să se constituie în adevărate puncte muzeale, realizate pe baza reconstituirii unor elemente funcționale și a unor crâmpieie din viața cotidiană a comunităților omenești din epocile istorice cele mai bine reprezentate în patrimoniul muzeal existent.

Soluțiile adoptate prin tematica expoziției, ca și prin diverse rezolvări muzeotehnice, trebuie să conducă spre crearea contextului destinat afirmării forței de convingere a exponatului original. Considerăm că relația de ordin statistic trebuie să favorizeze piesele originale, constituite în exponate simple sau complexe. Aceste exponate, împreună cu auxiliarul tehnico-ilustrativ, compus din machete, hărți, diapozitive, reconstituiri etc., selectate cu competență științifică și incluse armonios în expunere, pot contribui la realizarea unei expoziții atrăgătoare, corespunzătoare cerințelor actuale ale individului și ale comunității, în general. Expoziția nu are în vedere anumite „grupuri țintă”, ea trebuie să se adreseze tuturor celor interesați de istoria acestui ținut. Prin forme noi de expunere, cu soluții atractive din punct de vedere muzeistic și printr-o tehnică muzeală corespunzătoare temelor prezentate, expoziția poate deveni interesantă pentru toate categoriile de vizitatori, indiferent de vârstă și pregătire profesională.

Expoziția permanentă a muzeului de istorie și arheologie trebuie să urmărească câteva trasee tematice, absolut necesare înțelegerii istoriei ținuturilor dobrogene, trasee dominate problematic de importanța strategică și comercială a Dunării și a Mării Negre, precum:

- a. Preistoria Dobrogei în contextul vechii civilizații europene;
- b. Epoca metalelor la Dunărea de Jos, reflex al procesului de indo-europenizare a arealului cultural circumponic;
- c. Teritoriul istro-pontic între factorul nord-pontic și cel egeean;
- d. Aspecte ale civilizației romane la Gurile Dunării;
- e. Pătrunderea timpurie a creștinismului în zona *limes*-ului nord-scitic;

- f. Orașele bizantine și genoveze de la Gurile Dunării în secolele X-XIV;
- g. Dobrogea în timpul stăpânirii otomane;
- h. Circulația monetară la Dunărea de Jos în antichitate și în evul mediu.

Vom prezenta în continuare, pe scurt, suportul științific al problematicii urmărite prin tematica expozițională propusă.

a. Preistoria Dobrogei în contextul vechii civilizații europene

Trecerea la o economie productivă, proto-agricolă, a reprezentat o transformare atât de profundă în structura social-economică a comunităților primitive, încât se poate vorbi de o revoluție neolitică care a transformat pe oameni în producători activi, stăpâni pe resursele lor alimentare¹³. În plan cultural, una din principalele realizări ale neoliticului, care a înfăptuit unitatea dintre material și spiritual, este ceramica. Pentru multe culturi neolitice, ceramica reprezintă un criteriu principal de apreciere a originalității lor. Prin noile procedee tehnice pe care le pune în mișcare, olăritul a influențat pozitiv gândirea umană¹⁴.

Dobrogea, ca și întregul bazin carpato-danubian, se înscrie în aria de formare și dezvoltare a *vechii Europe*, spațiu geo-istoric și cultural compatibil și relativ sincron cu marea unitate istorico-culturală din Orientul Apropiat¹⁵.

Originea primelor complexe cu ceramică în spațiul istro-pontic nu este pe deplin clarificată. Cert este că orizontul cardinal reprezentat de *cultura* Hamangia constituie, în acest spațiu, cel mai vechi neolitic cu ceramică care a absorbit fondul mezolitic local.

Antropologic, populația Hamangia include elemente mediteraneene, iar arta figurinelor acestei culturi relevă legături cu lumea anatoliană. Pescari și cultivatori de plante, purtătorii acestei culturi au lăsat numeroase urme ale viețuirii lor în arealul vest-pontic, în cursul mileniilor VI-IV a.Chr., în apropierea litoralului Mării Negre și a cursului Dunării.

În nordul Dobrogei se cunosc situri arheologice Hamangia la Baia¹⁶, Ceamurlia de Jos și Golovița¹⁷, toate pe malul lacului Razim, dar resturi de locuire au fost descoperite și la Beidaud, la vest de localitatea Baia¹⁸, și, în mod special, la vest de orașul Isaccea, în punctul *Suhat*¹⁹. Acest complex neolitic a fost suprapus de purtătorii culturii Boian, cu care populația Hamangia a conviețuit în cursul mil. IV a.Chr., după care spațiul istro-pontic a fost dominat de civilizația calcolitică est-balcanică, specifică eneoliticului dobrogean – complexul Boian, urmat de Gumelnița, aceasta din urmă expresie a unei excelente sinteze culturale realizate la Dunărea de Jos. În cursul evoluției sale apar obiectele de cupru, pictura cu grafit și tipul de așezări fortificate cu șanțuri de apărare săpate în jurul *tell*-urilor²⁰. Plastica decorativă este impresionant de bogată; semnificativ pentru arta olarilor gumelnițeni este inventivitatea cu care au transformat forma vaselor, conferindu-le siluete umane și animaliere.

Au fost cercetate sau sunt în curs de cercetare siturile neolitice și eneolitice de la Sarichioi–*La Bursuci*²¹, Trestenic²², Mihai Bravu, Carcaliu²³, Panduru²⁴, Luncavița–*Cetățuie*, Luncavița–

¹³ G. Childe, *La izvoarele istoriei*, București, 1966, p.82; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1967, p. 154.

¹⁴ Al. Tănase, *O istorie a culturii în capodopere*, I, București, 1984, p. 86.

¹⁵ M. Gimbutas, *Civilizație și cultură*, București, 1989, p. 53.

¹⁶ Așezarea eponimă a culturii Hamangia.

¹⁷ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966; E. Lăzurcă, *Raport asupra noilor cercetări arheologice de la Baia (Hamangia)*, jud. Tulcea, în „Peuce”, 8, 1980, p. 7-36.

¹⁸ G. Simion, E. Lăzurcă, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud - Tulcea*, în „Peuce”, 8, 1980, p. 44, pl. 4/1.

¹⁹ C. Micu, S. Micu, A. Bălășescu, V. Radu, G. Luca, G. Haită, *Așezarea neolitică de la Isaccea, punctul Suhat, jud. Tulcea, I. Considerații de ordin arheologic*, în *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, 2000, p. 107-108; C. Micu *et alii*, *Cronica CAR. Campania 2004*, p. 121: *Isaccea, jud. Tulcea. Punct: Suhat*, 2005, p. 182-186.

²⁰ Mobile naturale sau constituite artificial, prin suprapunerea straturilor arheologice, relevând un accentuat proces de sedentarism.

²¹ E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Așezarea neolitică și necropola de la Sarichioi, jud. Tulcea. Campania 1978.*, în „Materiale și cercetări arheologice - A XIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice”, Oradea, 1979, p. 59-63

La Cioara și Isaccea–Suhat²⁵. Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea dispune de colecții de ceramică aparținând culturilor Hamangia, Boian, Gumelnița și Cucuteni; unelte de silex, obsidian și din diabaze locale; unelte, ustensile din cupru și din oase și coarne de animale; podoabe din oase și scoici; plastică mică etc.

Descoperirile din siturile arheologice enumerate mai sus ne permit o primă reconstituire, respectiv un *colț de interior de locuință neolitică de suprafață*, prima de acest gen din expunere, care poate concentra un număr apreciabil de obiecte într-un singur exponat. Această reconstituire trebuie să prezinte stadiul avansat al civilizației preistorice din spațiul istro-pontic.

b. Epoca metalelor la Dunărea de Jos, reflex al procesului de indo-europenizare a arealului cultural circumponic

01. Încă din mil. IV a.Chr. cuprul a intrat în uz general. Odată cu migrația spre apus a populației kurganelor, tradiția metalurgică caucaziană s-a propagat pe malurile Dunării. În contextul unui aflux de elemente culturale noi, precum: movile și rituri funerare, noi simboluri religioase, o societate stratificată, armament ofensiv: securi de luptă și pumnale cu nervură mediană, realizate din aliaj cupru-arsenic, frecvente în complexe Usatovo²⁶, descoperirile la Gurile Dunării reflectă pătrunderea războinicilor indo-europeni în cursul mil. IV și III a.Chr. Avem în vedere cel de-al doilea val, legat de culturile nord-pontice, materializat în noi complexe culturale, și cel de-al treilea val, al populației Jamnaja. Identificat la Gurile Dunării prin *morminte cu ocră*, acest ultim val a fost decisiv în conturarea configurației etnice a Europei în zorii epocii bronzului²⁷.

În zona de nord a Dobrogei, descoperiri din perioada de tranziție și din epoca bronzului au avut loc la: Chilia Veche–*Ciorticut*, Ceamurlia de Jos (m.1), Luncavița–*Mocuța* (m. 15 și m. 6) și Luncavița–*Drumul Vacilor* (M II, m. 1), Sarichioi (m. 6)²⁸; Nalbant, Mihai Bravu (M II, m. 4), Sabangia, Măcin, Beidaud, Niculițel–*Bădila*, Murighiol (M IV, m.1), Baia, Horia, Isaccea–*Suhat*, Enisala, Jurilovca și Casimcea²⁹.

Cu toate acestea, muzeul dispune de un număr limitat de obiecte arheologice din epoca bronzului, obiecte care provin, mai ales, din cercetarea movilelor funerare din nordul Dobrogei, în special din morminte cu ocră și cu inventar redus. Totuși, unele din aceste descoperiri, precum cele de la Sabangia și Murighiol, sunt spectaculoase și pot articula un *exponat muzeal de genul mormintelor reconstituite*.

02. De la începutul primei epoci a fierului, când metalurgia bronzului ajunge la o mare înflorire, provin depozitele de bronzuri de la Sâmbăta Nouă și Calfa, localități din raza comunei Topolog³⁰. Aceste depozite corespund grupului cultural cu ceramică imprimată de tip Babadag și prezintă analogii în Piemontul bulgăresc și în Moldova, în aria culturii Noua³¹.

²² E. Lăzrucă, *Trestenic – o nouă așezare neolitică pe teritoriul județului Tulcea*, în „Peuce”, 11, 1995, p. 7-48.

²³ Mica așezare gumelnițeană de la Carcaliu, alcătuită din câteva locuințe de suprafață, rămâne deocamdată singurul sit neolitic din nordul Dobrogei cercetat arheologic în totalitate. Cf. Eadem, *Cercetări arheologice în stațiunea neolitică de la Carcaliu, jud.Tulcea*, în „Peuce”, 9, 1984, p. 23-30; 425-434.

²⁴ V. Lungu, C. Micu, *Cercetările arheologice de salvare de la Panduru, jud.Tulcea*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 11-44.

²⁵ C. Micu et alii, *Cronica CAR. Campania 2004*, p. 121: *Isaccea, jud. Tulcea. Punct: Suhat*, 2005, p. 182-186, 213-214.

²⁶ Aceste pumnale, asemănătoare celor descoperite în Creta și Peloponez, au fost atribuite Minoicului timpuriu II și Heladicului timpuriu II, cca. 2600-2300 a.Chr. (M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 165-166).

²⁷ Odată cu răspândirea tumulilor funerari pe o scară extrem de largă în Europa, până la Oceanul Atlantic, indo-europenii au adus calul, căruța, jugul, pumnalul și lancea; au introdus patriarhatul și mitologiile specifice, au răspândit simbolismul solar etc.

²⁸ I. Vasiliu, *Cercetări arheologice în Delta Dunării. Mormintele cu ocră de la Chilia Veche*, în „Peuce”, 11, 1995, p. 49-87.

²⁹ Depozitul de la Casimcea, care se află la MIA Tulcea, încheie seria depozitelor de bronzuri în sec. XII a.Chr. (vezi G. Simion, *Culturi antice la Dunărea de Jos,I*, în „BibliIP-A” 3, Cluj-Napoca, 2003, p. 68).

³⁰ Depozitele de la Sâmbăta Nouă și Calfa se găsesc, în prezent, la MNIR București.

³¹ EAIVR-DL, 1996, p. 48-49).

Sunt remarcabile reprezentările plastice ale culturii Babadag, a căror semnificație culturală este relevantă: cultul fertilității în cazul figurinelor antropomorfe; cultul fecundității în cazul figurinelor zoomorfe, legat de înmulțirea animalelor domestice; practicarea unor ritualuri magice, așa cum par să dovedească trusele de figurine descoperite la Babadag, specifice culturilor Babadag și Pșeničevo³².

Prima epocă a fierului este bine cunoscută zonei de nord a Dobrogei³³, prin cercetări și descoperiri remarcabile făcute la Babadag³⁴, Jurilovca–Capul Dolojman³⁵, Tulcea–Tabără³⁶, Enisala³⁷, Beidaud³⁸, Mahmudia³⁹, Garvăn–Mlăjitul Florilor⁴⁰, Telița–Amza⁴¹, Niculițel–Cornet⁴², Piatra Frecăței, Zebil, Revărsarea⁴³, Jijila⁴⁴, Isaccea–SNG⁴⁵, Ciucurova⁴⁶ și Hamcearca.

Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea dispune de un frumos patrimoniu capabil să illustreze specificitatea acestei epoci de înflorire a civilizației tracilor de la Dunărea de Jos.

03. Începuturile celei de-a doua epoci a fierului sunt remarcabile la Dunărea de Jos

În sec. IV-III a.Chr. se dezvoltă aspectul cultural Murighiol, specific geților din nordul Dobrogei, definit de necropolele de incinerare de la Murighiol⁴⁷, Enisala⁴⁸ și Telița⁴⁹.

Apar centre întărite cu șanțuri și valuri de apărare, ca cele de la Beștepe și Beidaud; se răspândesc mormintele princiare, ca cel de la Agighiol, cu inventare bogate, alcătuite din obiecte din argint aurit, cu vădite influențe ale artei scito-iraniene. Se intensifică raporturile comerciale și culturale cu lumea greco-macedoneană, generalizându-se produsele grecești: ceramica de lux, amforele cu vinuri și uleiuri, monedele orașelor pontice și ale regilor macedoneni.

În sec. III-II a.Chr. geții de la Gurile Dunării bat monedă proprie⁵⁰. Apar uniunile de triburi, formațiuni politice conduse de basilei ca Dromichaites, Remaxos, Zalmodegikos – care controlau o mare parte din zona istro-pontică, sau Rolex, Dapyx, Zyrares – care stăpâneau o mare parte din

³² G. Jugănar, *Coroplastica în cultura Babadag*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 75-90.

³³ Vezi repertoriul așezărilor din perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului, cu cele mai recente descoperiri, la S.C. Ailincăi, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Cercetările arheologice de la Revărsarea-Isaccea, județul Tulcea*, în „Bibl.IP”, s. Arh. 8, Brăila, 2013, p. 19-47.

³⁴ Așezare eponimă pentru cultura Babadag (vezi S. Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, în „Thraco-Dacica”, 8, 1-2, p. 39-72, 1978; G. Jugănar, *Cultura Babadag*, I, Constanța, 2005).

³⁵ S. Ailincăi, N. Mirițoiu, A. Soficaru, *O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag, descoperită pe nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, în „ArhMold”, 26, 2003, p. 307-324.

³⁶ V.H. Baumann, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic*, în „Peuce”, 4, 1975, p. 213-232.

³⁷ S.C. Ailincăi, G. Jugănar, F. Mihail, M. Vernescu, A. Ailincăi, *Noi date referitoare la așezarea culturii Babadag de la Enisala-Palanca, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Cercetări arheologice din perioada 2003-2006*, în „Rev.Ar.”, SN 7, 1-2, 2011, p. 157-199.

³⁸ G. Simion, El. Lăzurcă, *Așezarea hallstattană de la Beidaud-Tulcea*, în „Peuce”, 8, 1980, p. 37-54.

³⁹ I. Oberländer-Târnoveanu, *Stațiuni antice pe raza comunei Mahmudia (județul Tulcea)*, în „Peuce”, 8, 1980, p. 55-76.

⁴⁰ G. Jugănar, *op. cit.*

⁴¹ V.H. Baumann, *Noi săpături de salvare în așezarea rurală antică de la Telița Amza, jud. Tulcea*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 155-232; G. Jugănar, *Inventarul arheologic al așezării de tip Babadag de la Telița-Amza, jud. Tulcea*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 91-112; S. Haimovici, *Studiul arheozoologic al resturilor din două nivele aparținând sec. II-III și IV p.Chr., găsite în situl autohton de la Telița-Amza (nordul Dobrogei)*, în „Peuce”, S.N. 1, p. 487-510; 2003, p. 487-510.

⁴² S. Ailincăi, Fl. Topoleanu, *Noi complexe cu oseminte umane în așezarea de tip Babadag de la Niculițel-Cornet*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 45-50.

⁴³ V.H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I-IV p.Chr., în „Bibl.IP-A 1”*, Tulcea, 1995, p.227-268; G. Simion, *op.cit.*, p. 99-114.

⁴⁴ V. Sârbu, S. Ailincăi, G. Simion, *Jijila-Cețățuie. O așezare fortificată a culturii Babadag în nord-vestul Dobrogei*, Brăila, 2008, *passim*.

⁴⁵ G. Simion, *O necropolă din sec. VI-V a.Chr. la Isaccea*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 113-128.

⁴⁶ Idem, *Das Gräberfeld von Ciucurova*, în „Thraco-Dacica”, 16, 1-2, 1995, p. 151-170.

⁴⁷ Idem, *O nouă necropolă getică la Murighiol*, în „Peuce”, 11, 1995, p. 265-302.

⁴⁸ Idem, *Cultura traco-getică în lumina izvoarelor arheologice descoperite în necropola de la Enisala*, în „Peuce”, 2, 1971, p. 63-131.

⁴⁹ EAIVR-DL 1996, p. 178-186.

⁵⁰ Cunoscută sub denumirea de *moneda getică de tip Măcin*.

culoarul dunărean al Dobrogei la sfârșitul sec. I a.Chr., după moartea lui Burebista. Perioada este ilustrată de descoperirile arheologice efectuate în nordul Dobrogei la: Murighiol - *Ghiolul Pietrei*⁵¹, Făgărașu Nou⁵² și Tulcea - *str. Nalbelor*⁵³.

Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea posedă un interesant patrimoniu arheologic, capabil să illustreze evoluția civilizației geților istro-pontici în cea de-a doua epocă a fierului. Un element de atracție poate deveni și *mormântul de incinerare in situ*, din necropola getică de la Enisala, dacă va fi valorificat la maximum din punct de vedere muzeistic.

c. Teritoriul istro-pontic între factorul nord-pontic și cel egeean

La sfârșitul primei epoci a fierului, în sec. VI și V a.Chr., în Subcarpații Meridionali și în zona de curbură din SV Moldovei apar aspecte culturale înrudite, derivate din cultura Basarabi, care alcătuiesc grupul cultural Ferigele-Bârsești, cu puternice influențe nord-pontice și grecești. Acesta este întâlnit și în nordul Dobrogei la Piatra Frecăței și Isaccea - *SNG* – pe malul Dunării; la Celic-Dere – în apropierea Dunării; la Ciucurova și Hamcearca – în podișul Babadag. În așezările autohtonilor geți de la Vișina și Beidaud s-au descoperit numeroase produse grecești, provenite din orașele vest-pontice, împreună cu imitații locale, după modele grecești. În siturile arheologice de la Celic-Dere și Revărsarea–*Cotul Tichilești* se constată, în aceeași perioadă, o conviețuire a unor grupuri comunitare nord-pontice cu autohtonii geți⁵⁴. Printre descoperirile de la Celic-Dere sunt remarcabile cele de proveniență scitică: săbiile de fier de tip *akinakes*⁵⁵ și sceptorul aviform din bronz⁵⁶.

Dobrogea a constituit principala punte de legătură între lumi total diferite, între care au prevalat, întotdeauna, raporturile de natură economică. Penetrația comercială elenă la Gurile Dunării are loc încă din epoca arhaică, când necesități de natură economică impun populațiilor din acest spațiu geo-istoric un contact mai strâns cu coloniștii greci, stabiliți pe litoralul de vest și de nord al Pontului Euxin. Pe parcursul a șase secole de prezență activă în spațiul istro-pontic, grecii au impulsivat evoluția geților în drumul lor de la prima la cea de-a doua epocă a fierului și mai departe, spre luminile civilizației mediteraneene. Expunerea poate fi agrementată cu *reconstituirea camerei mortuare a mormântului princiar de la Agighiol*, exponat care va cuprinde seria de copii prelucrate artistic după originalele tezaurului princiar, creații ale coloniilor nord-pontice, cu vădite influențe ale artei scitice.

Importurile grecești sunt evidențiate de prezența materialului amforic, eternul ambalaj al mărfurilor din antichitate, a obiectelor ceramice de lux și a pieselor din sticlă, a anumitor obiecte metalice și plastică mică. Dovezi ale primelor contacte comerciale dintre coloniști și băștinași, contacte bazate pe un etalon monetar, sunt depozitele de semne premonetare descoperite în zona cetății *Orgame*, de la Capul Dolojman, la Jurilovca, Vișina și Enisala, teaurizate în sec. VI a.Chr. ca urmare, probabil, a pătrunderii unor grupuri comunitare nord-pontice în zona de nord a Dobrogei⁵⁷.

Urme ale prezenței elene se întâlnesc în toate siturile arheologice cercetate în nordul Dobrogei. Cele mai importante descoperiri provin din necropola orașului *Orgame*, cea mai veche construcție grecească de pe litoralul vest-pontic, și din necropola getică de la Enisala – *Valea Netului*⁵⁸. Alte obiecte grecești, aflate în patrimoniul MIA, provin din cercetările arheologice de

⁵¹ V. Lungu, *Săpăturile arheologice de salvare dela Ghiolul Pietrei, comuna Independența (Murighiol), județul Tulcea*, în „Peuce”, 10, 1991, p. 63-67 (1); 49 (2).

⁵² Fl. Topoleanu, *Un mormânt de epocă elenistică descoperit la Făgărașu Nou, com. Topolog, jud. Tulcea*, în „Pontica”, 17, 1985, p. 99-105.

⁵³ V. Lungu, *Aegyssus. Documentare arheologică preromană*, în „Peuce”, 12, 1996, p. 47-102.

⁵⁴ G. Simion, *O necropolă din sec. VI-V a.Chr. la Isaccea*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 113-128.

⁵⁵ Un exemplar cu urme de incrustații pe lamă (inv. 44.261 – MIA TI).

⁵⁶ Inv. 44.263- MIA TI.

⁵⁷ Semnele premonetare în formă de vârf de săgeată plată sau de delfinași din bronz au fost puse în circulație la Gurile Dunării de coloniștii milesieni din *Orgame* și de aceiași milesieni stabiliți pe litoralul nord-pontic, la Olbia. Ele sunt etalate în prima sală a *Tezaurului nord-dobrogean*.

⁵⁸ G. Simion, *Cultura traco-getică în lumina izvoarelor arheologice descoperite în necropola de la Enisala*, în „Peuce”, 2, 1971.

la Telița, Murighiol, Tulcea – *str. Nalbelor*, Tulcea–*Tabără*, Niculițel, Isaccea, Malcoci, Vișina, Ceamurlia de Jos. Acestora li se adaugă două depozite de amfore grecești din sec. I a.Chr. - I p.Chr., unul de amfore pontice, descoperit la Florești, celălalt de amfore pseudo-Cos, din cetatea *Aegyssus* (Parcul Monumentului Independenței), alcătuit din 119 exemplare întregi și fragmentare⁵⁹. În expunere poate fi introdusă *reconstituirea depozitului de amfore de la Aegyssus*.

d. Aspecte ale civilizației romane la Gurile Dunării

Expansiunea politică și militară a reprezentat pentru statul roman condiția de bază a existenței și înfloririi sale. Ca și în celelalte teritorii cucerite, provincia de la Dunărea de Jos, numită *Moesia Inferior* în primele trei secole, și *Scythia Minor* până în epoca bizantină, a fost organizată temeinic, asigurându-i-se condițiile unei dezvoltări culturale orientate spre urbanism.

Începută sub Augustus⁶⁰, și continuată apoi sub Claudius I și Nero, acțiunea de încadrare a ținuturilor istro-pontice în marea provincie moesică avea să se încheie sub Vespasian, care concentrează la sud de Dunăre două legiuni romane și poziționează trupe auxiliare, în general, în vechile *dave* getice⁶¹. Apărarea Dunării este încredințată flotei, atunci organizate, *Classis Flavia Moesica*, cu sediul la *Noviodunum*, devenit *municipium* la sfârșitul sec. II p.Chr.⁶². Sub Domitian, Dobrogea este încadrată în provincia Moesia Inferior, organizată temeinic sub Traian, când, prin transferarea Legiunii a V-a Macedonica la Troesmis, aceasta devine centru legionar, cel mai important centru roman din nordul provinciei, sediu pontifical și al comandamentului militar, *municipium* sub Marcus Aurelius⁶³. Mărturiile arheologice și epigrafice ne furnizează, la începutul sec. II p.Chr., știri asupra unei populații dense de coloniști romani, veterani, traci romanizați și geți autohtoni care trăiesc în forme și structuri administrative și economice pur romane.

Romanii au acordat o atenție specială cetăților pontice și *limes*-ului dunărean. Cetățile pontice posedau teritorii proprii, reconsiderate ipotetic pe baza mărturiilor epigrafice și a cercetărilor arheologice, care ocupau aprox. 1/3 din suprafața provinciei. Restul provinciei a fost împărțit în *territoria*, unele aparținătoare centrelor militare de pe *limes*, cel mai adesea circumscripții rurale de tip *pagus*, alcătuite din satele autohtone, *vici* romani, *villae rustice* etc. Importanța strategică a centrelor fortificate de la Dunăea de Jos a impus exercitarea autorității militare asupra teritoriilor respective, autoritatea civilă (= *ordo decorionum*) aflându-se sub controlul acesteia⁶⁴. În zone intens colonizate, autoritatea română a constituit organisme independente administrativ și juridic de cetățile din apropiere. Este cazul *regio Histriae*, desprins din vechiul teritoriu histrian și, foarte probabil, cel al *Ibidei*, de pe valea Slavelor, desprins din teritoriul argamens⁶⁵.

Epoca romană a cunoscut o dezvoltare nemaîntâlnită a meșteșugurilor și a comerțului. Olăritul a cunoscut în epoca romană o evoluție aparte, favorizată de necesitățile tot mai mari ale unei populații numeroase și cosmopolite. Arheologic, s-a putut stabili existența unor *officinae* (= centre locale de producție) pe lângă cetățile și fortificațiile de pe *limes*. Acestea erau specializate în prelucrarea de produse ceramice, în concordanță cu gusturile tot mai rafinate ale comunităților

⁵⁹ A. Opaît, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, în „Dacia”, N.S. 31, 1-2, 1987, p. 145-155.

⁶⁰ Vezi, în acest sens, castrul de pământ de la *Noviodunum* (V.H. Baumann, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, Tulcea, 2010, *passim*).

⁶¹ În partea de nord-vest a provinciei, pe malul drept al dunării, la *Troesmis – ala I Pannoniorum*; la *Arrubium – ala I Vespasiana Dardanorum*; la *Aegyssus – cohors II Brittonum* (atestată în sec. II p.Chr.).

⁶² Al. Barnea, *Municipium Noviodunum*, în „Peuce”, 10, 1991, p. 82; V.H. Baumann, *Despre începuturile vieții romane la Noviodunum*, în „Peuce”, 6, 2008, p. 195. Probabil, în timpul lui Septimius Severus sau al lui Caracala, când provincia cunoaște o nouă perioadă de prosperitate datorită, în mare măsură, reformelor administrative, militare și juridice ale primilor împărați din dinastia africană

⁶³ După plecarea legiunii în Dacia, în 167 p.Chr. (R.Vulpe, în R.Vulpe, I.Barnea, *Din istoria Dobrogei*, I, 1968, p. 167; Em.Doruțiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii a V-a Macedonica la Dunărea de Jos*, în „SCIVA”, 23, 1, 1972, *passim*).

⁶⁴ V.H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983, p. 38 și 43, n. 51 cu bibliografia.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 44-45, n. 73-76.

romanizate din zona Gurilor Dunării. Meșterii olari locali imită o mare parte a importurilor ceramice solicitate de reprezentanții păturilor avute, dar mențin ceramica tradițională⁶⁶.

Numeroase produse sunt aduse din provinciile Imperiului, unele fiind preluate de negustori la Gurile Dunării, pentru a fi vândute apoi în târgurile mixte de pe Dunăre ofițerilor, păturii înstărite din așezările romane și aristocrației populațiilor „barbare” de la nordul fluviului.

Roma a lăsat posterității soluții de urbanism pentru planurile orașelor și ale construcțiilor interioare, pentru amenajările destinate iluminatului, încălzirii, alimentării cu apă potabilă și deversării apelor reziduale.

Casa romană închide în ea întreaga viață familială. La Gurile Dunării, tipul de casă romană este specific *villae*-lor *rusticae*, pe când casa țărănească păstrează elementele prototipului tradițional getic, atât în cazul locuinței de suprafață, cât și în cel al bordeiului⁶⁷.

După *Plinius Maior*, la începutul secolului I p.Chr. romanii au inventat *hypocaustum*, un sistem de încălzire plasat în subsolul termelor. Mai târziu, pentru a permite circulația aerului cald, în vederea încălzirii pereților interiori ai edificiilor și locuințelor, au introdus conducte de teracotă sau cărămizi cu colțari, *tegulae mammatae*. Astfel de descoperiri s-au făcut la *Dinogetia*, *Halmyris*, *Troesmis* (termele romane) și în *balneum*-ul *villa*-ei de la Horia.

Aprovizionarea cu apă a așezărilor romane se făcea cu ajutorul apeductelor îngropate, alcătuite din conducte ceramice și canale zidite, acoperite cu lespezi de piatră. În nordul Dobrogei au fost cercetate apeducte romane în teritoriul noviodunens, în intravilan Niculițel și pe valea Capaclia.

Nordul Dobrogei se constituie într-un depozit uriaș de mărturii arheologice ale epocii romane, mărturii care pun în lumină cele mai diverse aspecte ale romanității dunărene. Numeroase cetăți și fortificații, așezări rurale și necropole reprezintă un patrimoniu cultural remarcabil, care ar putea singur face obiectul tematic al unui muzeu. Au fost cercetate, sau se află în curs de cercetare cetățile: *Dinogetia*, *Troesmis*, *Noviodunum*, *Aegyssus*, *Halmyris*, *Orgamé/ Argamum*, *Ibida*; *quadriburgia* de la Topraichioi și Mihai Bravu; așezările rurale de la Sarichioi – *Sărătura* – din teritoriul argamens, Frecăței, Telița – *Amza* și *Revărsarea–Cotul Tichilești* – în teritoriul noviodunens⁶⁸, *Slava Cercheză–Fântâna lui Bujor* și *Kurt-Baiir* – în teritoriul ibidan⁶⁹; *villae rusticae* – la Horia, Niculițel, Telița și Slava Rusă; cimitire autohtone de epocă romană – la Babadag, Enisala și Horia; cimitire romane – la *Noviodunum*, *Beroe* – *Piatra Frecăței*, *Ibida*⁷⁰, *Dinogetia*.

Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea dispune de un număr impresionant de colecții arheologice și numismatice de epocă romană. Numeroase tezaure monetare (descoperite la Tulcea, Trestenic, Alba, *Noviodunum*, Topraichioi) completează imaginea unei societăți în permanentă prefacere în cele aproape șapte secole de prezență romană la Gurile Dunării.

Categoriile arheologice sunt deosebit de variate și au un aspect atrăgător. Ele pot alcătui exponate de excepție, precum: *interior de casă romană cu hypocaustum*; *apeduct roman*; *cameră*

⁶⁶ În acest sens, Idem, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I-IV p.Chr., în „Bibl.IP-A”, 1, Tulcea, 1995 (Telița–Amza; Telița–Valea Morilor; Sarichioi–Sărătura)*; Idem, *Noi săpături de salvare în așezarea rurală antică de la Telița Amza, jud. Tulcea*, în „Peuce”, S.N. 1 2003, p. 155-232; Idem, *Producerea ceramicii locale la Gurile Dunării în secolele I-IV p.Chr., în „Peuce”, 7, 2009, p. 94-96.*

⁶⁷ V. Baumann, *Aspecte ale romanizării populației autohtone din zona Dunării de Jos, în secolele I-IV e.n., în Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*, Chișinău, 1992, p. 75-77 (p. 62-87).

⁶⁸ Idem, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I-IV p.Ch)*, în „BiblIP-A”, 1, Tulcea, 1995.

⁶⁹ A. Opaț, T. Bănică, *Das ländliche Territorium der Stadt (2-7 Jh.) und einige Betrachtungen zum Leben auf dem Land an der Unteren Donau, în Schwarzmeerküste in der Spätantike und in frühen Mittelalter*, Viena, 1992, p. 102-112.

⁷⁰ Cimitir romano-bizantin aflat în curs de cercetare, remarcabil printr-o serie de descoperiri spectaculoase precum cavoul „Tudorca”, construcție funerară asemănătoare cavourilor elenistice, în care se aflau 39 de indivizi înhumați, din care 10 copii (N. Mirițoiu, A. Soficaru, *Studiul antropologic al osemintelor din cavoul romano-bizantin „Tudorca” de la Slava Rusă (antica Ibida)*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 511-530).

*funerară – interior cavou*⁷¹; *mormânt de incinerare cu acoperiș de țigle; mormânt de copil înhumat în amforă.*

e. Pătrunderea timpurie a creștinismului în zona limes-ului nord-scythic

Numărul mare de militari romani aflați la Dunărea de Jos, mulți dintre ei originari din ținuturi ale Orientului Apropiat, atrași de timpuriu la creștinism, îndreptățește afirmația, conform căreia, noua religie a fost cunoscută în părțile dunărene încă din primele secole ale erei creștine.

Cea mai veche prezență creștină la Gurile Dunării este evidențiată, în prezent, de un opaiț descoperit la *Noviodunum*, de la sfârșitul sec. I și începutul sec. II p.Chr.⁷². Printre descoperirile arheologice care relevă pătrunderea timpurie a creștinismului în ținutul de la Gurile Dunării și evidențiază prezența unor practicanți creștini, sunt și gemele gnostice de la *Dinogetia*, *Noviodunum* și *Alba*⁷³ și fragmentele ceramice, cu semnul Sfintei Cruci incizat în pasta crudă, descoperite în așezarea rurală de epocă romană de la *Telița–Amza*⁷⁴, care au aparținut unor recipiente de fabricație locală de la sfârșitul sec. II și începutul sec. III p.Chr.⁷⁵.

Creștinismul primitiv s-a călit în focul persecuțiilor religioase din primele secole după Christos. Pe mormintele martirice, comunitățile paleocreștine au zidit primele sanctuare, lăcașuri de cult numite *martyrium* sau *martyrion*, care, cu vremea, au devenit bazine martirice, ca la *Niculițel* și *Halmyris*, sau cimiteriale, în cazul celor de la *Beroe* și *Axiopolis*⁷⁶. Până în prezent, cercetările arheologice din Dobrogea au scos la lumină 35 de edificii bazilicale din sec. IV-VI p.Chr.⁷⁷; Unsprezece dintre acestea au fost construite în sec. IV p.Chr., cinci dintre ele aflându-se în nordul Dobrogei la: *Dinogetia*, *Beroe*, *Ibida*, *Niculițel*, *Telița–Amza*. Bazilicile din mediul rural de la *Telița* și *Niculițel* reflectă pătrunderea creștinismului organizat în satele romane de la Gurile Dunării.

Nordul Dobrogei dispune de câteva dintre cele mai spectaculoase descoperiri arheologice în domeniul creștinismului timpuriu de pe teritoriul României.

La *Telița–Amza* suntem în fața *celui mai timpuriu lăcaș de cult parohial* din spațiul românesc⁷⁸. La *Slava Rusă*, în jurul unei bisericețe mononavate din a doua jumătate a sec. al IV-lea p.Chr., s-a constituit, în sec. al VI-lea p.Chr., *cel mai vechi complex monahal* cunoscut până în prezent în spațiul istro-pontic⁷⁹. La *Niculițel* și în cetatea *Halmyris* s-au descoperit *cripte martirice care adăpostesc numeroși martiri*, cunoscuți din documente hagiografice⁸⁰.

În sec. al V-lea p.Chr., Episcopia Tomisului devine autocefală, iar în sec. al VI-lea se transformă în Mitropolie, cu 14 scaune sufragane înființate în centrele importante din *Scythia Minor*⁸¹. În cetatea *Argamum* sunt construite trei bazine, iar în necropola orașului o biseriță

⁷¹ Avem în vedere atât *cavoul „Tudorca”* din necropola ibidană, cât și *cavoul cruciform* descoperit de Fl. Topoleanu în necropola *noviodunensă*.

⁷² G. Kuzmanov, *Antični lampi*, Sofia, 1992, p. 19, nr. 63-66, tip 18 (MIA Tl.- inv.43.274).

⁷³ V.H. Baumann, *Despre începuturile vieții romane la Noviodunum*, în „Peuce”, 6, 2008, p. 219-227; idem, *Producerea ceramicii locale la Gurile Dunării în secolele I-IV p.Chr.*, în „Peuce”, 7, 2009, p. 64-82; idem, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, Tulcea, 2010, p. 357-370.

⁷⁴ Idem, *Sângele martirilor*, București, 2005, p. 37.

⁷⁵ Vezi, în acest sens, Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, pl. 9, M-52; G. Kabakčeva, *Keramični čentrove na teritorijata na Nicopolis ad Istrum*, Sofia, 1988; A. Opaïț, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol), secolele V î.e.n.-VII e.n.*, în „Peuce”, 10, 1991, 1, p. 161, tip II (p. 133-181).

⁷⁶ V.H. Baumann, *op. cit.*, p. 41-62.

⁷⁷ V. Lungu, *Organizarea vieții bisericești în Scythia Minor*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 138.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 141.

⁷⁹ A. Opaïț, C. Opaïț, T. Bănică, *Complexul monastic paleocreștin de la Slava Rusă*, în „RMI”, 2, 1990, p. 22.

⁸⁰ V.H. Baumann, *op. cit.*, p. 101-103; M. Zahariade, O. Bounegru, *Despre începuturile creștinismului la Dunărea de Jos*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, 2003, p. 121.

⁸¹ Em. Popescu, *Dobrogea și teritoriile românești nord-dunărene în secolele IV-VI*, în „SympThr.”, 7, 1989, *passim*.

cimiterială. Se construiesc bazine la *Halmyris*, *Noviodunum*, *Troesmis* și *Ibida*, în nordul provinciei, la *Tomis*, *Callatis* și *Histria*, pe litoralul vest-pontic⁸².

Din epoca romano-bizantină ne-au parvenit numeroase vestigii creștine descoperite, mai ales, în cetățile și în necropolele acestora, situate de-a lungul țărmului pontic și al malului dunărean al Dobrogei. Muzeul deține opaițe paleocreștine, amfore și fragmente amforice cu însemne creștine (*dippinti* și *graphitti*), aplice și cataramă cu însemne creștine, vase lustrale, inscripții martirice etc., din sec. III-VI p.Chr., în mare parte provenite din cercetările arheologice întreprinse în necropola de la Beroe, în așezarea civilă a cetății *Troesmis*, la *Noviodunum*, *Aegyssus*, *Halmyris*, *Argamum*, *Ibida*.

Valoarea intrinsecă a subiectului și importanța deosebită a descoperirilor paleocreștine din zona de nord a Dobrogei necesită o valorificare aparte a acestui patrimoniu. Nu pot lipsi din expunere reconstituirile și machetele: *reconstituirea interiorului criptei martirice a bazei din Niculițel*; realizarea de *machete sau de reconstituiri virtuale sau topografice în 3D ale bazilicilor din Telița, Beroe, Halmyris și Argamum*⁸³.

f. Orașele bizantine și genoveze de la Gurile Dunării în sec. X-XIV

În ultimele trei decenii ale sec. al X-lea, teritoriul de la Dunărea de Jos a redevenit provincie bizantină, denumită *thema Paristrion* sau *Paradunavon*, deosebit de importantă pentru Bizanț, atât strategic, cât și economic, în condițiile în care Dunărea reprezenta un hotar natural și o excelentă arteră comercială. Pe ambele maluri ale fluviului, relatează cronică lui Skylitzes-Cedren, se aflau așezări întărite, locuite de o populație stabilă, condusă de șefi locali⁸⁴. Această situație este relevantă arheologic pe malul dobrogean al Dunării, la Tulcea – pe locul vechiului *Aegyssus*, la Nufăru, la *Bisericuța*–Garvăn, în interiorul fortificației romano-bizantine *Dinogetia*, la *Troesmis* și la *Beroe*, în necropola bizantină de la *Ostrov-Piatra Frecăței*.

Cercetările arheologice surprind, în sec. al XI-lea, o adevărată explozie demografică pe toată linia Dunării unde, la adăpostul vechilor fortificații romano-bizantine, în paralel cu cultivarea plantelor și creșterea animalelor, se desfășoară o veritabilă viață orășenească, bazată pe o producție artizanală proprie și pe schimbul de mărfuri.

În pofida repetatelor invazii ale pecenegilor, uzilor și cumanilor din sec. XI-XII, circulația monetară, extrem de intensă până la 1204, reflectă o perioadă de înflorire economică a acestor teritorii, sub influența concertată a Bizanțului și a Rusiei Kievene. În acest sens, *existența unor ateliere monetare în nordul Dobrogei*, unul foarte probabil la *Noviodunum*, care emite monede turnate⁸⁵ între anii 1042-1081, și o officină bizantină ce a funcționat în același centru în vremea împăratului Alexis I Comnenul (1081-1118), care a pus în circulație trei emisiuni de monede *skiphate*⁸⁶, reprezintă un argument extrem de elocvent cu privire la înfloritorul comerț care se desfășura la Gurile Dunării în perioada bizantină medie.

La *Troesmis*, *Dinogetia*, *Noviodunum*, Tulcea și Nufăru au fost identificate *ateliere de olărit*.

Cercetările arheologice au scos la lumină o cantitate impresionantă de artefacte, cele mai numeroase fiind brățările din sticlă, diferite tipuri și forme, cu un decor extrem de variat, fapt ce relevă existența unor *ateliere de prelucrare a sticlei* ce au funcționat până la sfârșitul sec. XIV.

Prelucrarea metalelor (fier, aramă, bronz, plumb) este atestată la Garvăn–*Dinogetia*, Isaccea–*Noviodunum*; Tulcea–*Aegyssus*, Nufăru și Babadag. Prelucrarea metalelor prețioase este

⁸² V. Lungu, B. *Repertoriul bazilicilor din Scythia Minor*, în *Creștinismul în contextul vest-pontic*, Constanța, 2000, p. 69-82.

⁸³ Cea mai spectaculoasă, și mai bine conservată, este *bazilica Nicorescu*.

⁸⁴ I. Barnea, în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 74.

⁸⁵ *Folles anonimi* cl. D, *apud* Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204*, București, 2001, p. 142-145.

⁸⁶ Monede concave divizionare = *stamena*. Vezi *Ibidem*, p. 170-172.

semnalată la *Dinogetia* și *Noviodunum*, prin descoperirea de tipare și unelte destinate acestui meșteșug⁸⁷.

În sec. al XII-lea, în epoca marilor împărați Comneni, Alexis și Manuel, *Noviodunum*, devenit reședință feudală, cunoaște strălucirea unui adevărat oraș bizantin⁸⁸.

Cercetările arheologice din epoca bizantină medie au scos la lumină numeroase locuințe, în special din mediul orășenesc al zonei gurilor Dunării. La *Dinogetia*, *Noviodunum* și Nufăru populația trăia în locuințe semiadâncite (de tip bordei, de formă pătrată, cu colțurile rotunjite, locuințe săpate, de obicei, în straturile unei vechi dărâmături nivelate) sau în locuințe de suprafață (*pe tâlpi* sau pe temelii superficiale). În majoritatea cazurilor aceste locuințe erau înzestrate cu vetre sau cu cuptoare de *tip pietrar*. Majoritatea mormintelor din cimitirele de înhumăție aflate în vecinătatea așezărilor de tip urban atestă o populație creștină⁸⁹, fenomen evidențiat și de prezența unor monumente creștine la Garvăn–*Dinogetia* – în sec. X-XI și la Niculițel–*Cetățuie* – în sec. al XII-lea⁹⁰, sau a unor mici biserițe mononavate (cu plan pătrat sau dreptunghiular, cruciform sau treflat) de origine bizantină⁹¹.

În 1188 Dobrogea intră în stăpânirea statului valah al Asăneștilor⁹², la Gurile Dunării, însă, Bizanțul continuă să-și exercite influența prin intermediul mitropoliei de Vicina⁹³. După marea invazie a tătarilor din 1241 nordul Dobrogei intră sub autoritatea Hoardei de Aur. După 1261 Bizanțul revine la Dunărea de Jos, permițând lui Sari-Saltâc-dede, între anii 1263-1264, să se așeze în zona Babadag cu 10.000 de turci selgiucizi.

La sfârșitul sec. XIII Gurile Dunării intră în sfera de influență geneveză. Vicina⁹⁴ a fost portul în care genevezii au realizat cele mai mari cifre de afaceri. Acest fapt s-a datorat și bunelor relații cu Hoarda de Aur, ai cărei conducători stăpâneau zona Deltei Dunării⁹⁵. Documentele vremii relevă relații cordiale între mitropolia de Vicina și conducătorii tătari, cel puțin până la începutul sec. XIV⁹⁶.

Ca și Vicina, discutabilă din punct de vedere al localizării sale geografice, alte două așezări portuare bizantine au devenit, în secolele XIII-XIV, importante centre comerciale geneveze la Gurile Dunării: Lykostomo și Killy (Chilia Veche). Ca și Vicina, acestea rămân deocamdată neidentificate pe teren⁹⁷.

⁸⁷ A. Stănică, *Prelucrarea metalelor în secolele X-XV*, în G. Jugănar, (coord.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din preistorie până în Evul Mediu*, Tulcea, 2005, p. 73-74, cu bibl.

⁸⁸ În acest sens stau mărturie ruinele unui important edificiu bizantin etajat, cu portic la fațadă și scară interioară. Vezi V.H. Baumann, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, Tulcea, 2010, p. 63-64; 68-69. Perioada celor doi Comneni este ultima etapă de restaurație a vechii marelui a Bizanțului, acesta reușind să recucerească aproape întregul bazin pontic (*apud* Gh. Brătianu, *Marea Neagră*, I, București, 1988, p. 329).

⁸⁹ I. Vasiliu, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Isaccea*, în „Peuce”, 9, 1984, p. 117.

⁹⁰ Gh. Ștefan și colab., *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia. 3. Sondajul de la Niculițel*, în „SCIV”, 6, 3-4, 1955, p. 23-31, fig. 28-29.

⁹¹ Existența unei mitropolii a Paristrion-ului, cu sediul la Dârstor-Silistra, în sec. al XII-lea, și a unor episcopii în principalele centre dobrogene, a influențat puternic viața cultural-religioasă a acestui teritoriu.

⁹² I. Barnea, *op.cit.*, p. 341.

⁹³ R.Șt. Ciobanu, *Evoluția, rolul și însemnătatea mitropoliei din Vicina*, în „Peuce” 6, 1977, p. 235.

⁹⁴ Orașul Vicina a rămas, până în prezent, nelocalizat; Anna Comnena face prima atestare a Vicinei în anii 1082-1085 când menționează și trei conducători feudali locali: Tatos, Satza și Sestlav (I. Barnea, *op.cit.*, 1971, p. 144). În anul 1154 geograful arab Idrisi plasează orașul „nu departe de gura Dunării, până la mare 40 mile” (*apud* I. Barnea, *op.cit.*, p. 164).

⁹⁵ În timpul lui Noghai, orașul Vicina era apărat de 1000 de tătari, conduși de Argura, tătar creștinat la 1285 (V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, București, 1998, p. 48-61). Această stare de lucruri se va perpetua și în secolul următor când, grație mitropolitului de Vicina, între anii 1319-1320 întreaga gardă tătară, condusă de Angun, a fost creștinată (vezi A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998, p. 195-196).

⁹⁶ Aceste relații cordiale au încetat după preluarea și introducerea islamismului fanatic, de tip egiptean, de către autoritatea tătară, moment în care tulburările din zona Deltei Dunării devin un fapt obișnuit, fiind urmate de masacrarea creștinilor (Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 11-112).

⁹⁷ Chilia Veche se află, foarte probabil, în fața fortificației cu același nume, construită de Ștefan cel Mare pe malul stâng al Dunării, fiind acoperită de straturi groase de m. Cât privește Lykostomo, localitatea a fost localizată ipotetic la Periprava (vezi O. Iliescu, *Chilia în veacul al XIV-lea*, în „Peuce”, 6, 1977, p. 244).

În sec. XIV genovezii construiesc, după un plan poligonal neregulat, adaptat terenului, castelul de la Enisala, fortificație ce domină lacul Razim și pădurile Babadagului. Orientată spre mare și supraveghind intrarea în golful Babadag și în zona Dunării, fortăreața de la Enisala avea un pregnant caracter maritim⁹⁸. După 1335, când genovezii preiau în totalitate locul Bizanțului la Gurile Dunării, acțiunile lor se desfășoară în relație cu cele ale Hoardei de Aur, interesată în păstrarea importantului drum comercial care unea Gurile Volgăi cu Gurile Dunării (*calea cumanilor*).

În a doua jumătate a sec. al XIII-lea, conducătorul tătar Noghai își stabilește reședința la *Sacdji-Isaccea*, unde, în anii 1296-1300, bate monedă proprie⁹⁹. După lichidarea autorității Hoardei de Aur asupra Nordului Dobrogei, rolul de protector al orașelor de la Gurile Dunării va fi încredințat principelui Dimitrie, de neam tătar, care, la fel ca și predecesorul său Noghai, își stabilește reședința tot la Isaccea, între anii 1352-1359 – 1368¹⁰⁰.

Cercetările arheologice efectuate în anul 1975 în localitatea Niculițel au relevat faptul că Biserica Sf. Athanasie este o construcție medievală din prima jumătate a sec. al XIV-lea, fiind inițial o capelă de curte feudală ce aparținuse unui feudal local. Tipul edificiului religios se regăsește în aria bizantină a sec. XII-XIV¹⁰¹ și are apropiate analogii în arhitectura primei biserici de curte voievodală de la Argeș¹⁰².

După moartea lui Dimitrie, în fața ofensivei genoveze, orașele dunărene i-au sprijinit pe despoții locali dobrogeni, Dobrotici și Ivanco, în lupta pentru asigurarea protectoratului politic al autonomiei lor.

În condițiile apariției și dezvoltării statelor feudale românești, Dunărea redevine o importantă arteră comercială, punând „pentru prima oară, în ansamblu, ca un corolar obligatoriu al problemei pontice”, *chestiunea dunăreană*¹⁰³. Importantele legături diplomatice și matrimoniale dintre locuitorii ambelelor maluri ale Dunării: valahi, sârbi, bulgari, bosniaci¹⁰⁴ au împiedicat o perioadă și ofensiva maghiară, dar n-au putut opri *marșul european* al turcilor osmanlii ajutați de negustorii italieni.

*Expunerea muzeală trebuie să fie dominată de importanța comercială și strategică a Dunării și a coastelor maritime ale Dobrogei în apariția și dezvoltarea orașelor*¹⁰⁵, ca factor determinant în formarea statului medieval românesc. Importante cercetări arheologice s-au făcut în cetățile și în necropolele așezărilor dunărene: Nufăru¹⁰⁶, *Aegyssus*, *Noviodunum*, *Dinogetia*, *Troesmis*, *Beroe*¹⁰⁷.

Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea dispune în prezent de suficiente piese de arheologie bizantină (vase ceramice, amfore, diverse obiecte metalice, brățări, coliere și obiecte din sticlă, sigilii din plumb, tezaure monetare, numeroase obiecte creștine, în special cruciulițe din

⁹⁸ Șt. Ștefănescu, în I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 385.

⁹⁹ V. Ciocâltan, *op. cit.*, nota 59.

¹⁰⁰ Despre *Sacdji*, localitate întemeiată foarte probabil de tătari, după 1250, avem știrea relatată de călătorul arab Abufelda, conform căreia în sec. al XIV-lea majoritatea locuitorilor practicau religia islamului (C. Brătescu, *Ibn Batutah, un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, în „Analele Dobrogei”, 4, 2, Constanța, 1923, p. 54).

¹⁰¹ V.H. Baumann, *Sângele martirilor*, București, 2005, p. 365.

¹⁰² C. Moiescu, *Noi considerații asupra vechimii și arhitecturii Bisericii Sf. Athanasie din Niculițel – jud. Tulcea*, în *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, 2000, p. 364.

¹⁰³ Gh. Brătianu, *Marea Neagră, I*, București, 1988, p. 190.

¹⁰⁴ MIA Tulcea dispune de mai multe tezaure de monede bulgărești, sârbești și bosniace din sec. XIV, expuse în sălile destinate *Tezaurului nord-dobrogean*.

¹⁰⁵ În acest sens, menționăm faptul că MIA Tulcea dispune de cel mai important tezaur european de monede tătărești, compus din 23.440 *dirhemi* sau *aspri* din argint, emisiuni ale hanilor Hoardei de Aur din sec. XIII; 103 lingouri de argint, 195 monede de aur bizantine (*hyperperi*), cinci bijuterii din aur și argint, două vase de aramă și trei ulcioare ceramice. Acest tezaur fabulos, descoperit pe colinele de nord-est ale localității Mihail Kogălniceanu, pe dealurile *Uzum-baiîr*, pe artera comercială central-dobrogeană orientată spre cetățile genoveze de la Gurile Dunării, este expus în sălile *Tezaurului nord-dobrogean*.

¹⁰⁶ O. Damian, C. Andonie, M. Vasile, *Cetatea bizantină de la Nufăru. Despre problemele unui sit suprapus de o așezare contemporană*, în „Peuce”, S.N. 1, 2003, p. 237-266.

¹⁰⁷ C. Paraschiv-Talmațchi, A. Stănică, *Evul mediu timpuriu în Dobrogea. Date privind stadiul cercetărilor de la Ostrov-Piatra Frecăței (jud. Tulcea)*, în „Peuce”, S.N. 5, 2007, p. 313-334.

materiale diverse, cruci-duble relicvar, medalioane, un fragment din clopotul biseriței din *Dinogetia* etc.) pentru a evidenția fenomenul bizantin la Gurile Dunării.

Varietatea descoperirilor arheologice permite, și în acest caz, un alt curs muzeal, penetrat de reconstituiri și machete. Astfel, reconstituirea elementelor de excepție *descoperite la Nufăru* (din secolele X-XI), de puternică influență kieveană, cu analogii la Novgorod, poate crea un exponat spectaculos. Excepționala descoperire a *edificiului bizantin din epoca Comnenilor* (de la *Noviodunum*) poate fi machetată, sau reconstituită grafic în 3D. Numeroase locuințe, cu inventar arheologic bogat, ca de exemplu *locuința fierarului* de la *Dinogetia*, din sec. XI-XII, pot face obiectul unor reconstituiri muzeale, devenind exponate prețioase. Secolul al XIV-lea poate fi ilustrat prin machete ale unor monumente unice în Dobrogea, precum: *Biserica Sf. Athanasie din Niculițel* și *castelul genovez de la Enisala*.

g. Dobrogea în timpul stăpânirii otomane

În timpul ocupației otomane, care a durat mai bine de patru veacuri, Dobrogea a îndeplinit, pe lângă funcția sa strategic-militară, rolul de punte de legătură între Orient și statele creștine de la nordul Dunării, cu deschidere spre răsăritul și centrul Europei.

Datorită poziției sale geo-politice, la încrucișarea unor importante drumuri comerciale și militare, Dobrogea a fost, în sec. XV, inclusă în Imperiul Otoman, printre provinciile cucerite. Încadrarea ei în sistemul administrativ otoman s-a făcut la începutul sec. XVI, după cucerirea marilor porturi Chilia și Cetatea Albă, în 1484. Organizată ca provincie de graniță (*udj*), a fost pusă sub conducerea beilor de margine (*udj-bey*), care-și aveau reședințele în cetățile de frontieră.

Inițial, Dobrogea a făcut parte din sandjeacul de Silistra dar, în secolele următoare, reședința pașalelor s-a mutat la Babadag, oraș aflat în apropierea Isacței – „cheia apărării Dobrogei”, și în același timp punte de trecere, prin vadul de la Oblucița, pentru trupe și comercianți. Pe aici, construind poduri, și-au trecut armatele, în avântul lor războinic, sultanii otomani și, cu un astfel de prilej, în 1621, în preajma expediției lui Osman al II-lea împotriva Poloniei, s-a construit la Isaccea, pe o colină, o fortăreață care domina împrejurimile¹⁰⁸. În afara Isacței și celelalte două reședințe de cazale (Babadag și Tulcea) au fost înzestrate în sec. XVII cu fortărețe asemănătoare celei de la Isaccea¹⁰⁹.

Din regulamentele porturilor și schelelor din zona de nord a Dobrogei rezultă că Dunărea își păstrase importanța, permițând contactul direct și permanent cu malul stâng, stăpânit de domnii români. Prin această arteră fluvială, și pe drumurile terestre, provinciile balcanice ale Imperiului otoman păstrau o legătură directă cu Țările Române, străbătute de vechi drumuri comerciale, care înlesneau legătura cu Europa centrală. De altfel, în sec. XVI-XVII, orașele din nordul Dobrogei au avut importante funcții economice. Ca centre de producție și desfacere a mărfurilor de larg consum destinate populației locale, aceste orașe trebuie să fi generat apariția unor variate meșteșuguri. Documentele de epocă menționează un comerț intens în aceste orașe, comerț ce a jucat un rol de seamă în dezvoltarea economică a regiunilor dobrogene¹¹⁰.

Situația a cunoscut schimbări începând din sec. al XVIII-lea, când Dobrogea a intrat în zona rivalităților ruso-austro-turce, devenind, pentru o perioadă îndelungată, teatru al operațiilor militare care finalizau etapele acestui conflict cunoscut în istorie sub numele de *criza orientală*.

¹⁰⁸ Această fortăreață, aflată în zona de NE a orașului Isaccea, a fost distrusă de cariera de piatră a orașului, care a funcționat până în anii 1992-1994. Cercetări arheologice de suprafață, efectuate în anii 1987 (I. Vasiliu), 1990 (Gh. Mănucu-Adameșteanu) și 1996 (V.H. Baumann și S. Mănăstireanu), au precizat funcționarea acestei fortificații, cel puțin în sec. XVII.

¹⁰⁹ Autoritățile otomane au construit la Tulcea o fortificație cu plan stelat, deoarece localitatea era *un port mare și puțin sigur*.

¹¹⁰ Vezi M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *Aspecte asupra vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în sec. XV-XVII*, în „Peuce”, 6, 1977, p. 259-269, cu privire la legislația otomană referitoare la activitatea comercială a porturilor și schelelor dobrogene din secolele XVI-XVII. Referitor la rolul economic și politico-militar al acestora, vezi C. Șerban, V. Șerban, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de Nord în sec. XVI-XVIII*, în „Peuce”, 2, 1971, p. 284-290.

Demersul expozițional trebuie să includă criza orientală din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, problema orientală fiind soluționată mai târziu, în a doua jumătate a sec. XIX, de Conferința de la Paris, prin constituirea Comisiunii Europene a Dunării și unirea Moldovei cu Țara Românească.

O componentă de bază a societății musulmane medievale a fost instituția *vakîf*-ului¹¹¹. Despre orașul Babadag, la mijlocul sec. XVII, cronicarul Evliyâ Celebi menționează că aici toate sunt *vakîfuri* pentru Sarî-Saltuk-Sultan, înmormântat în această localitate, unul dintre stăpânitorii orașului fiind și intendentul *vakîf*-ului. În afara tezaurelor monetare de *gedid-üşluci* descoperite la Babadag și a pieselor din inventarul cimitirului românesc medieval de la Enisala, care aparțin expozițional *Tezaurului nord-dobrogean*, în patrimoniul Muzeului de Istorie și Arheologie Tulcea se află câteva fragmente din conducta de apă ce alimenta fântâna geamiei Ali-Gazi Pașa și materiale ceramice provenite dintr-un cuptor de olar, cercetat în cartierul „Veterani” al localității. Toate aceste materiale aparțin secolelor XVIII-XIX.

La Isaccea, *vakîf*-ul compus din satele situate pe ambele maluri ale Dunării a fost creat de sultanul Osman al II-lea în 1645, pentru întreținerea cetății și geamiei construite din ordinul său. Teritoriul *vakîf*-ului de la Isaccea a reprezentat un element de legătură și unitate cu zona de sud a Basarabiei¹¹². Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea posedă câteva fragmente din marmură, sculptate cu decor vegetal, provenite de la geamia din sec. XVII, și care aparțin *Lapidariului*, dar și ceramică orientală, podoabe și obiecte vestimentare descoperite în cimitirul medieval al Bisericii Sf. Gheorghe.

Vakîf-ul de la Sulina a fost fondat în 1745 de Beșir Aga, una din personalitățile proeminente ale istoriei otomane din prima jumătate a sec. al XVIII-lea. *Vakîf*-ul cuprindea o mare suprafață din Delta Dunării, între Chilia și Beștepe. Obiectivele principale ale *vakîf*-ului erau construcția și întreținerea unui far (destinat orientării corăbiilor la gura brațului Sulina) și a cetății construite lângă far, cu magazii, hambare și corăbii. Veniturile cetății și produsele pământului din teritoriu erau destinate întreținerii farului și asigurau hrana unui azil pentru săraci și neputincioși, construit în localitatea Sulina¹¹³.

Și în acest caz, *expunerea muzeală trebuie să fie dominată de rolul strategic al Dobrogei, de protejare a Dunării, principala axă comercială a spațiului nord-balcanic de penetrare a Europei atât spre vest, cât și spre est, prin gurile fluviului.*

Cele mai importante măturii arheologice din nordul Dobrogei ne-au parvenit din zonele Babadag¹¹⁴ – Enisala¹¹⁵ și Isaccea¹¹⁶ – Niculițel. Ele alcătuiesc o colecție de obiecte ceramice, podoabe și accesorii vestimentare și piese de lapidariu. Acestea li se adaugă câteva colecții numismatice, tezaure și monede de aur și argint, otomane și medievale-europene destinate sălii medievale din Tezaur. Un aport special îl aduce colecția de documente otomane și de carte veche, ediții *princeps*, care au circulat în localitățile din nordul provinciei. Expunerea trebuie, și în acest caz, agrementată cu machete și reconstituiri grafice sau virtuale în 3D: *geamia Ali Gazi-Pașa* din Babadag; *Biserica Sf. Gheorghe* din Isaccea; *interior depozit de mărfuri Isaccea* etc.

D. Criterii de organizare muzeală și de desfășurare expozițională

În vederea stabilirii acestor criterii, trebuie acordată o atenție specială spațiului relativ restrâns în care urmează să se desfășoare viitoarea expoziție permanentă a Muzeului de Istorie și

¹¹¹ Această instituție are la bază precepte severe care instituie datoria musulmanilor, în primul rând din pătura conducătoare, de a returna societății civile o parte din bunurile câștigate, prin opere de binefacere.

¹¹² Vezi T. Gemil, *Cercetări privind situația socio-economică a zonei moldavo-dobrogeane în sec. al XVII-lea*, în „MuzNaț.”, 1983, p. 163-176.

¹¹³ T. Gemil, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța, 1993, p. 238-240.

¹¹⁴ I. Vasiliu, *Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu*, în „Peuce”, 12, 1996, p. 195-224.

¹¹⁵ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala*, în „Peuce”, 9, 1984, p. 355-362.

¹¹⁶ I. Vasiliu, *Cimitirul medieval de la Isaccea. Biserica Sf. Gheorghe*, în „Peuce”, 11, 1995, p. 373-409.

Arheologie¹¹⁷. Raportat la zestrea mare patrimonială și având în vedere succesiunea exponatelor, grupajele și elementele de individualizare, de punere în valoare a exponatului original, se impune exploatarea la maximum a virtuților acestui spațiu, în funcție de tematica propusă. Acest fapt solicită arhitectului de muzeu urmărirea unor criterii de organizare a spațiului expozițional, altele decât cele de organizare muzeală impuse muzeografului prin tematica abordată. Prin aceste criterii, respectiv de iluminat, de flexibilitate, evoluție, densitate și programare a spațiului și a fluxului de vizitare, arhitectul se întâlnește plenar cu muzeograful în atingerea aceluiași scop, *maximizarea comunicației*.

Desfășurarea unei expunerii muzeale bazate pe principiul prezentării siturilor arheologice într-un spațiu limitat, în prezența unui patrimoniu în permanentă creștere, contravine demersului muzeal. Se impune, astăzi mai mult ca oricând, o ordonare a exponatelor și ansamblurilor remarcabile, din punct de vedere științific și estetic, urmărindu-se aceeași maximizare a comunicației pe baza criteriilor de atracție.

Din punct de vedere muzeistic, suntem obligați să acceptăm revenirea la principiile care au stat la baza organizării primei expoziții permanente a muzeului de istorie și arheologie, în anii 1974-1975, pornind de la *criteriile: cronologic, sistematic, tipologic și problematic*.

În programul de reorganizare muzeistică, o primă realizare a fost organizarea tematică a *Tezaurului nord-dobrogean* și a *Lapidariului*, pe baza aceluiași principii generale de organizare a expoziției muzeale în spații independente de expoziția permanentă, dar în contact direct cu aceasta, în vecinătatea sălilor de expunere și cu posibilități de acces în fluxul muzeal¹¹⁸.

Ca și în cazul celor două expoziții conexe, expunerea trebuie să fie problematică și în expoziția permanentă, urmărindu-se acele aspecte și secvențe de viață, din varii domenii de activitate, care scot cel mai pregnant în evidență valorile de interes național aflate în colecțiile muzeului tulcean.

În scopul etalării muzeale, patrimoniul de care dispune Muzeul de Istorie și Arheologie Tulcea a fost selectat în ultimii ani. În prezent urmează ca soluțiile muzeo-tehnice să fie raportate la modalitățile de expunere a materialelor selectate¹¹⁹.

Practica muzeistică românească îmbină armonios toate tipurile de etalare (*liberă, protejată, suspendată*), în scopul valorificării și conservării tuturor categoriilor de patrimoniu, asigurându-li-se securitatea și vizibilitatea corespunzătoare¹²⁰. Tipurile de etalare sunt stabilite în funcție de nevoile tematice, varietatea exponatelor și spațiul de expunere. În acest sens, propunem o largă întrebuintare a *vitrinelor tip panou*, care permit o etalare etajată, și, mai ales, *un aranjament asimetric al vitrinelor*, care asigură focalizarea privirii asupra pieselor cu valoare deosebită. Vitrinele de perete trebuie să permită *etalarea mixtă*: pe verticală și pe orizontală. Tipul vitrinelor și fondul de culoare trebuie adecvate categoriilor sau grupurilor de exponate, în condițiile realizării unor *puncte de interes major*, care, ca și reconstituirile, sau constând în astfel de exponate, au menirea de a înlătura pericolul monotoniei din discursul muzeal. Un astfel de punct de interes major poate fi, în cazul de față, reconstituirea interiorului criptei martirice de la Niculițel. Pretutindeni, vitrinele trebuie să prezinte publicului *etichete discrete*, lapidare, însoțite de *texte explicative, bi- sau trilingve*.

Materialul complementar este menit să contureze și să accentueze valoarea exponatelor originale. Acest material, alcătuit din aplici cu panouri, hărți, texte din autori celebri din diverse epoci istorice, fotografii și diapozitive, are un rol semnificativ în expunerea muzeală. Materialul

¹¹⁷ Aproximativ 500 mp în clădirea veche și 250 mp în noua clădire.

¹¹⁸ Aceste capitole au fost deja încheiate prin expunerea din sălile *Tezaurului* (la etajul I al vechiului pavilion, reînnoit și reamenajat în prezent, cu fonduri europene) și a *Lapidariului* (într-un spațiu exterior, amenajat pavilionar, în stânga intrării).

¹¹⁹ Aici intervine dinamismul cercetărilor științifice din ultimii ani și noile valori muzeale intrate în patrimoniul MIA.

¹²⁰ În acest sens, vezi A. Pavel, *Unele probleme privind etalarea patrimoniului în cadrul expozițiilor de istorie*, în „RMM”, 6, 1989, p. 38; cităm: *Etalarea muzeală reprezintă o expunere de obiecte pe baza unei tematici (sumă de idei), într-un cadru special (expoziția), urmărindu-se buna lor conservare, securitate deplină și o excelentă vizibilitate*.

ilustrativ este menit să precizeze viziunea istorică transmisă de exponatul original. De aceea, stabilirea din timp și selectarea riguroasă a materialului ilustrativ devine extrem de importantă în sublinierea anumitor idei tematice, precum: *rolul Dunării ca element unificator, factor de cultură și civilizație; pătrunderea creștinismului primitiv la Dunărea de Jos; romanizarea și romanitatea dunăreană* etc. În acest sens, un rol important revine hărților tematice, fotografiilor și diapozitivelor de mari dimensiuni, filmelor istorice cu caracter documentar. Materialul ilustrativ de mari dimensiuni trebuie situat în vecinătatea și, întotdeauna, în afara vitrinelor. Sugerăm, de altfel, că spațiul perimetral de deasupra vitrinelor poate fi destinat acestui scop, după cum, în cazul vitrinelor „independente”, sau „de centru”, materialele ilustrative să fie suspendate deasupra sau în dreptul acestora.

Folosirea inteligentă a materialelor ajutoare (conexe) în etalare contribuie din plin la sublinierea valorii fiecărui exponat. Împreună cu exponatele originale, auxiliarele tehnico-ilustrative: machete, fotografii, diapozitive, hărți, secvențe din filme documentare și artistice, pot fi incluse armonios în expunere¹²¹. Machetele, diapozitivele și reconstituirile topografice în 3D au un caracter explicativ, sporind posibilitățile de valorificare a vestigiilor arheologice și, în special, a monumentelor și ansamblurilor istorice și arheologice. Așa cum am precizat mai sus, câteva din cele mai importante obiective arheologice menționate în tematica muzeală pot fi reprezentate cu ajutorul acestor mijloace muzeo-tehnice¹²².

Pentru sporirea formelor de exprimare muzeală se tinde în prezent spre realizarea de *expuneri dioramice*. În acest sens, *reconstituirea*, cu ajutorul unor multiple elemente, a unui proces sau moment istoric, a unei secvențe de viață umană, a unui spațiu interior etc., pe baza unor fragmente, eșantioane sau date, a unor piese bi- și tri-dimensionale, originale sau copii, mărește gradul de atractivitate al demersului muzeal. Cu cât numărul pieselor originale ce intră în componența unei reconstituiri ca exponat este mai mare, cu atât valoarea acesteia este mai ridicată. Plasată în fluxul expoziției, reconstituirea creează momente de maximă intensitate emoțională, prin nota sa de autentic, și sparge, totodată, cadrul schematic (panou vitrină – vitrină) al expunerii. Fiind o formă de redare expozițională puternic intuitivă, reconstituirea vine în sprijinul înțelegerii generale a marilor categorii de public și, în special, a tineretului¹²³.

În noua expoziție se va recurge la *reconstituiri-exponate* în toate sălile de expunere. Aceste reconstituiri au la bază cercetările științifice ale colectivului de cercetători al Muzeului de Istorie și Arheologie Tulcea și din institutele și instituțiile de specialitate cu care colaborează, și ale căror rezultate sunt deja publicate, în cea mai mare parte, în diferite reviste de specialitate. Am propus, în capitolul precedent, mai multe reconstituiri-exponat. Numărul acestora trebuie folosit, însă, cu multă prudență, în funcție de tematică, spațiu și patrimoniu, pentru a nu se ajunge la banalizare. Cel mai indicat mod de plasare a reconstituirilor este cel de *tip nișă*. Acesta presupune realizarea reconstituirilor în spații separate sau improvizate, cu acces în imediata apropiere și strâns legate de tematica expozițională pe care o ilustrează. Acest sistem se apropie cel mai mult de sistemul dioramic utilizat în muzeele de științele naturii.

O problemă extrem de importantă este aceea a *iluminatului*. În conformitate cu tematica expoziției, care îmbină factorul științific cu spectacolul, se impun modalități variate de iluminare, capabile să creeze jocuri de umbre și lumină și să contribuie la punerea în valoare a exponatelor muzeale. Și, pentru că acest deziderat intră în atribuțiile arhitectului de muzeu, dorim să amintim că principiul fundamental care se impune în procesul de realizare expozițională este caracterul

¹²¹ Vezi, L. Mărghitan, *Câteva considerații referitoare la utilizarea machetelor în muzeele de arheologie*, în „RevMuz”, 6, 1973, p. 509-510.

¹²² Amintim, spre exemplificare: așezarea neolitică de la Carcaliu; cetatea getică de refugiu de la Beștepe (sau de la Beidaud); *villa rustica* de la Horia; *officina* de la Telița–Valea Morilor; bazilicile paleocreștine de la Niculițel și Telița–Amza; bazilica Nicosescu de la Argamum; bazilica martirică din *Halmyris*; complexul monastic romano-bizantin de la Slava Rusă; Biserica Sf. Athanasie din Niculițel; castelul genovez de la Enisala; geamia Ali-Gazi Pașa din Babadag și altele.

¹²³ A. Pavel, *Despre reconstituire în muzeele de istorie*, în „RMM”, 2, 1977, p. 35-38.

permanent al colaborării dintre muzeograf și arhitect, prezent în toate fazele de organizare a expoziției și care trebuie să se finalizeze în armonizarea tematicii muzeale.

Într-un scenariu apropiat, propunem următoarea desfășurare de idei:

A.

- Ocupații ale omului neolitic din zona gurilor Dunării;
- Începuturile indo-europenizării spațiului istro-pontic;
- Aspecte ale civilizației traco-geților din prima epocă a fierului;
- Rit și ritual în procesul de indo-europenizare a spațiului istro-pontic – *reconstituire mormânt de ocroman*;
- *Punct de interes major*: locuință din pre- sau proto-istorie – reconstituire parțială

B.

- Penetrația comercială elenă la Gurile Dunării;
- Sciți și greci la Gurile Dunării;
- Mormântul princiar de la Agighiol – *reconstituire parțială*;
- Geții de la Gurile Dunării în a doua epocă a fierului – necropola de la Enisala; mormânt de incinerare *in situ* (fundal foto sau dia);
- Schimburile comerciale: vitrine cu tipuri ceramice și monedare grecești;
- *Punct de interes major*: depozitul de amfore de la *Aegyssus* – reconstituire parțială;

C.

- Dobrogea romană. Organizarea teritoriului: armata; cetatea; așezări rurale; viața cotidiană; locuința romană;
- Interior locuință cu *hypocaustum* – *reconstituire parțială*;
- Viața economică: ocupații agricole; prelucrarea ceramicii; mineritul și metalurgia și prelucrarea metalelor; prelucrarea lemnului și a oaselor de animale; prelucrarea rocilor;
- Apeduct subteran – reconstituire fragment;
- *Punct de interes major*: monumente funerare (sarcofag, statuie funerară);
- Rit și ritual. *Reconstituire* – morminte romane cu inventar;
- Culte religioase; artă funerară; reprezentări artistice;
- Paleocreștinism la Gurile Dunării;
- *Punct de interes major*: reconstituire – interiorul criptei martirice de la Niculițel;
- Comerț; importuri; circulație monetară; moneda romană – tipuri monetare;

D.

- Dobrogea în epoca medie bizantină. Orașele dunărene în contextul prezenței bizantine la Gurile Dunării;
- Dunărea, axă a spațiului carpto-pontic. Creștinism;
- Activități economice: comerț; meșteșuguri; ocupații tradiționale; circulație monetară; *reconstituire: atelier de fierar de la Dinogetia*;
- *Punct de interes major*: fragment gard și podeț de lemn de la Nufăru – *reconstituire parțială*;
- Tătari și genovezi la Gurile Dunării;
- Monumente creștine la Gurile Dunării: Biserica Sf. Athanasie din Niculițel și castelul genovez de la Enisala;

E.

- Dobrogea otomană. Organizare, administrație, armată;
- Babadag, capitala *eyalet*-ului Dobrogei;
- Comerțul la Gurile Dunării în sec. XVI-XVII; Schela de la Isaccea; mărturii din Kilia; circulația monetară
- *Vakîf*-urile otomane din nordul Dobrogei: Babadag, Isaccea și Sulina;
- Dunărea, axă a unității spațiului românesc; circulația icoanelor și tipăriturilor românești pe teritoriul Dobrogei;
- *Problema orientală*; începutul războaielor ruso-austro-turce.

Pornind de la principiul cursivității în abordarea problemelor din tematică, considerăm că expunerea nu trebuie să sufere de rigiditate în desfășurarea sa cronologică ci, dimpotrivă, să exceleze prin flexibilitate. Este necesar să se creeze o atmosferă de autonomie în fiecare sală, expoziția permanentă reflectând, astfel, conținutul tuturor sălilor de expoziție.

Având în vedere dificultatea expunerii unui patrimoniu bogat în spații uneori improprie acestei expunerii, pare util să prezentăm, în continuare, modalitățile și soluțiile găsite, urmare a colaborării muzeograf-arhitect, pentru depășirea acestor impedimente. Exemplificăm, în acest sens, ca model de abordare, sala III – *Dobrogea romană*, introdusă, deja, în circuitul muzeal.

În fluxul muzeal, Sala III, destinată epocii romane, deschide și continuă expunerea în pavilionul II. Realizarea ei, privită prin prisma conceptului dual al comunicării dintre exponat și vizitator, devine extrem de importantă. De aceea a fost nevoie să se țină cont de inconvenientele sălii: spațiul îngust și slab luminat. În acest sens, spațiul existent a fost adaptat unei expunerii rectilinii, laturile lungi ale încăperii fiind mobilate cu vitrine înalte, de perete. Cele 16 vitrine de perete ilustrează aspecte din principalele realizări ale epocii romane la Gurile Dunării, incluse în două subiecte majore: *organizarea teritoriului și viața economică*. Nișele din dreptul intrării au fost folosite pentru reconstituiri, cea mai interesantă fiind încercarea de reconstituire a unui segment de *hypocaustum*. Peretele îngust din capătul sălii, care domină întreaga expunere, a fost întrebuițat în scopul definirii simbolice a genericului de sală: *Dobrogea romană. Drumul spre eternitate*. Acest perete a fost acoperit cu imaginea unei movile funerare, în fața căreia au fost amplasate un sarcofag și o statuie, ambele monumente funerare descoperite pe nivelul de călcare al movilei. Zona centrală a sălii a fost ocupată de reconstituirea unui *apeduct roman subteran*, expresie a cursului neîntrerupt al romanității pe aceste meleaguri.

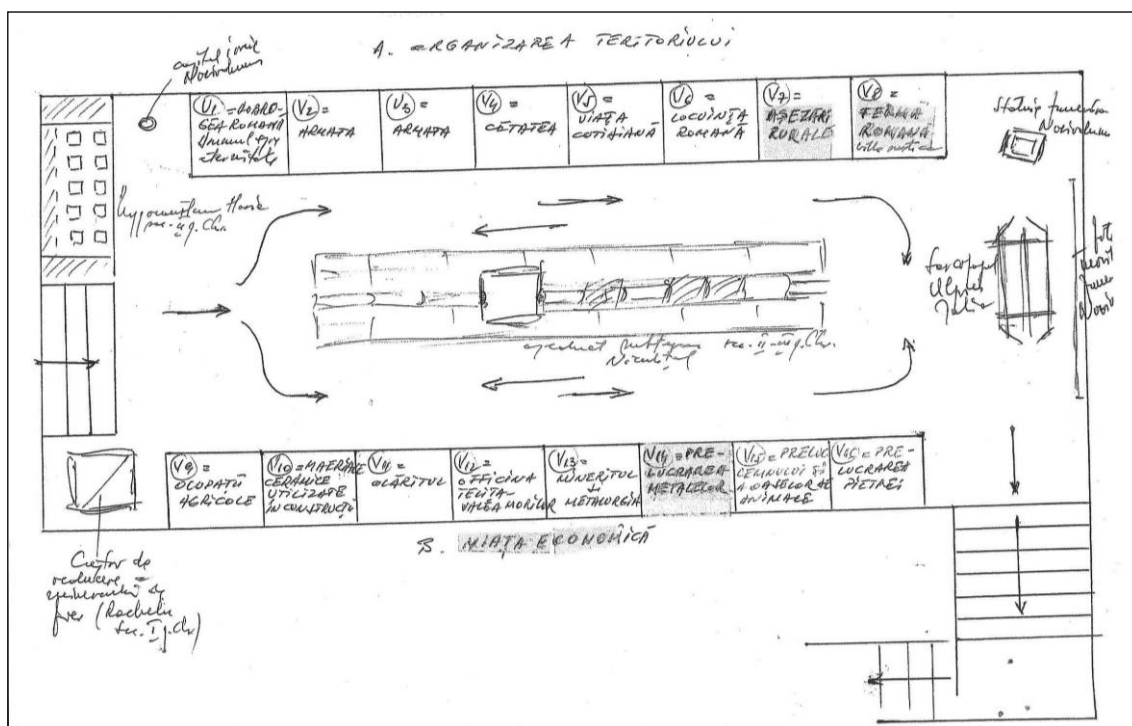

Fig. 3. Propunerea de amenajare muzeistică a spațiului din Sala III

SALA III - DOBROGEA ROMANĂ

Inventar arheologic: piese selectate pentru a fi expuse în vitrine

V1: - DOBROGEA ROMANĂ – DRUMUL SPRE ETERNITATE

- Cărămidă romană cu talpa unui picior de copil imprimată, cetatea *Halmyris*;
- Țiglă romană cu desen incizat: militar dintr-o unitate de cavalerie (*ala*), *Telița-Cotul Cilicului*, sec. II p.Chr.;
- Acvilă, medalion ceramic, *Noviodunum* sec. III p.Chr.

V2: - ARMATA

- Acvilă, sculptură romană, calcar, Babadag, sec. II-III p.Chr.;
- Țigle cu ștampila legiunii a V-a Macedonica și a flotei dunărene *classis Flavia Moesica, Noviodunum* sec. II p.Chr.;
- Fragment de cărămidă cu joc de țintar incizat, *Noviodunum* sec. II-III p.Chr.; zaruri os, Beroe și *Noviodunum*; jetoane os, piatră, sticlă, *Noviodunum, Telița, Ibida, Arrubium*.

V3: - ARMATA

- Vârfuri de lance (*hasta, lancea*), de suliță (*pilum*), de săgeată, *Noviodunum, Ibida, Topraichioi, Telița*, sec. II-VI p.Chr.;
- Fragmente cască (*galea*) de infanterist, fier, *Telița-Valea Morilor* sec. IV p.Chr.;
- Fragmente de platoșe, *Noviodunum*;
- Fragment de diplomă militară, *Ibida* sec. II p.Chr.;
- Fibulă rotundă *Troesmis*, paftale de centiron, cataramă și aplice; *Noviodunum, Beroe, Halmyris*;
- Fragmente de buterole din os, *Telița-Valea Morilor*;
- Zăbale, ornamente de harnașament cal și car, *Telița-Valea Morilor, Ibida*;
- Fragmente de sabie, de spadă (*spatha*), *Argamum, Telița-Amza, Telița-Valea Morilor, Noviodunum*;
- Proiectile ceramice, *Telița-La Pod*, sec. IV p.Chr.

V4: - CETATEA

- Altarul trierarhului Germanus de la *Noviodunum*, calcar sec. II p.Chr.;
- Altarul duumvirului Aelius Aelianus de la *Troesmis*, fragment calcar sec. III p.Chr.;
- Cărămizi cu texte incizate: *Aegyssus, Argamum, Ibida*.

V5: - VIAȚA COTIDIANĂ

- Farfurii, castroane, boluri, cănițe, ulcioare; *Noviodunum, Enisala, Troesmis*;
- Mortarium *terra sigillata, Troesmis* sec. III p.Chr.;
- Râșniță manuală (*mola manuaris*);
- Fibule, cataramă, nasturi, ace de păr și de cusut: *Telița, Noviodunum, Argamum, Beroe, Ibida*;
- Coliere mărgelă sticlă colorată, cutiuțe fard, borcanele și fiole de sticlă: *Noviodunum, Argamum*;
- Instrumente medicale: pensete, lingurițe, pietre de oculist: *Troesmis, Ibida, Argamum, Noviodunum*;
- Fructe, semințe (*Aegyssus, Noviodunum*), oase de pește, de animale și de păsări.

V6: - LOCUINȚA

- Statuetă Lar, bronz – *Aegyssus*; șarpe bronz-achiziție;
- Statuete bronz: Venus (Iazurile, *Argamum, Noviodunum*); Marte (*Aegyssus*);
- Trepied – suport candelabru de bronz *Telița-Amza*;
- Opaie ceramice cu mai multe orificii de ardere; *Troesmis* și *Telița-Cotul Cilicului*; lucerne bronz de la *Noviodunum* și *Telița-Amza*; sfeșnic ceramic *Argamum*;
- Farfurie decorativă cu inel, *Noviodunum*;
- Figuri antropomorfe: choroplastică și teracota (*Troesmis, Telița-Amza, Noviodunum*).
- Chei și închizătoare; mâner de ușa, *Troesmis*; instrumente: styli, strigilis.

V7: - AȘEZĂRI RURALE

- Capete de statuie, marmură Valea Nucarilor și Colina sec. II-III p.Chr.;
- Cavalerul Trac, plăcuță marmură, Neatârnaea, sec. II-III p.Chr.;
- Fragmente inscripție: Mihai Bravu – *vicus BAD...*; *Halmyris* – *vicus classicorum*;

- Cârliche de balanță Telița–Amza și Valea Morilor;
- Ceramică de tradiție getică și provincială romană (Telița–Amza, Revărsarea–Cotul Tichichilești, Sarichioi–Sărătura, Frecăței);
- Monede din așezări rurale.

V8: - FERMA ROMANĂ

- Bază de coloană, calcar Horia sau Niculițel;
- Piatră de râșniță;
- Amforă Capaclia sec. III p.Chr.;
- Ceramică de tradiție getică Horia sec. II p.Chr.;
- Ceramică provincială romană: Niculițel, Horia, Telița–La Pod (sec. II-IV p.Chr.);
- Țeavă de plumb pentru evacuarea apei (*fistula plumbaria*) – Horia, sec. II p.Chr.;
- Unelte și ustensile.

V9: - OCUPAȚII AGRICOLE

- Statuetă Priapus, Niculițel, marmură sec. II p.Chr.;
- Grâu carbonizat în oală *Aegyssus*, sec. V p.Chr.;
- Alune și nuci carbonizate, *Noviodunum* sec. II p.Chr.;
- Cosoare, cuțitașe: Telița–La Pod și Valea Morilor,
- Fier de plug folosit în viticultură, Horia, sec. II p.Chr.;
- Sape Telița–Amza;
- Seceri, coase: Telița–Amza, Telița–La Pod, *Ibida*;
- Brăzdare de fier și fiare de plug: Telița–Amza, *Ibida*;
- Instrumente pentru pielărie, răzuitoare, cuțitoaie: Telița–Amza;
- Clopoței, zăbale, lanțuri, verigi: *Troesmis*, *Noviodunum*, *Ibida*, Telița, *Argamum*;
- Bronzuri figurate cu elemente legate de viticultură: Eros: Valea Teilor; Pegas și vrej de viță-de-vie de la Rachelu;
- Statuete: Dionysos, Tulcea; Eros copil cu cosor, Niculițel.

V10: - MATERIALE CERAMICE PENTRU CONSTRUCȚII

- Cărămizi romane, *Noviodunum*, Telița–Valea Morilor, *Ibida*, Horia;
- Țigle și olane rebutate, Telița–Valea Morilor;
- Marcator din fier pentru cărămizi, Telița–Valea Morilor;
- Conductă ceramică, *Noviodunum*.

V11: - OLĂRITUL

- Opaite *Firmalampen* – *Arrubium*, *Noviodunum*;
- Ceramică *terra sigillata*;
- Spatule din fier și lustruitoare din piatră și os: Telița–Amza, *Noviodunum*, *Ibida*;
- Ceramică autohtonă lucrată cu mâna și la roată: oală cu două toarte și strachină Telița–Amza; cățuie, oală și pahar Enisala, Horia, *Troesmis*, Telița–Amza;
- Amforete: *Noviodunum*, *Ibida*;
- Oale de provizii, de dimensiuni mijlocii;
- Ceramică romană locală: cănițe, opaite, străchini, ulcioare, boluri.

V12: - COMPLEXUL DE OLĂRIT DE LA TELIȚA-VALEA MORILOR

- Cănițe cu una și cu două tortițe;
- Opaite – 4 tipuri;
- Farfurie; castron cu două toarte; oală cu două toarte;
- Amforă de Telița;
- Capac oală, suport ceramic;
- Cap idol ceramic;
- Lustruitor jasp, dop ceramic.

V13: - MINERITUL ȘI METALURGIA

- Minereu cuprifera;
- Minereu de fier, fragmente de lupe fier, zgură de fier;
- Duză de suflantă ceramică.

V14: - PRELUCRAREA METALELOR

- Creuzete, 2 piese;
- Tipare pentru podoabe – *Aegyssus, Ibida, Babadag, Somova*;
- Instrumentar bijutier: toporaș, nicovală, gravor: *Telița–Valea Morilor*;
- Podoabe din metal: cercei, inele, pandantive – bronz și argint;
- Piese harnașament: piroane de car, *Telița–Valea Morilor*; manșoane, verigi, fragment lanț;
- Unelte: cuțite, topor, secure, pile, sule;
- Instrumente: chei și închizătoare, cârlige undiță, strigilii, *stylus*;
- Accesorii vestimentare: fibule, catarama, aplici, ace de păr;
- Elemente figurate ale unor piese metalice: mânere, grifon etc.

V15: - PRELUCRAREA LEMNULUI ȘI OSULUI

- Cuțite de pădure – *falculae*; topor și secure dublă *Telița*;
- Fragment ferăstrău, *Telița*; daltă cu înmănușare verticală – *caelum, Telița–Valea Morilor*; dorn, *Telița–Valea Morilor, Ibida*;
- Rașchete, fragm. lamă rindea, cuțitoaie;
- Scândură și cutiuță lemn, piloți din lemn: *Noviodunum*;
- Catarama os: *Noviodunum*;
- Ace de păr și ace de cusut din os: *Troesmis, Halmyris*;
- Piepteni din os: *Beroe, Argamum, Ibida*;
- Material faunistic în curs de prelucrare;
- Diverse obiecte din os: manșon, plăcuțe și fusaiole *Halmyris* și *Argamum*; împungător *Ibida*; nasture *Telița–Valea Morilor* etc.

V16: - PRELUCRAREA PIETREI

- Leu funerar: *Noviodunum*; bază de coloană: Neatârnairea; fragment de inscripție, statueta Hercules: *Telița–Amza*;
- Dălțițe, daltă de pietrar, ciocan dublu, dălțițe-șpiț – *Telița–Valea Morilor*;
- Burghiu, sfredel: *Telița, Noviodunum*;
- Plăcuță de marmură cu *Silvanus*: fragment Revărsarea.

Titluri de vitrine, texte, etichete

Vitrina nr. 1 – Titlu: DRUMUL SPRE ETERNITATE

Text 1a: *Civilizația romană, privită în evoluția sa neîntreruptă, reprezintă baza de referință a culturii europene (Slușanschi 1985).*

Text 1b: *Roma a lăsat moștenire structuri agrare, economice, sociale, estetice, religioase și mentale, după ce le-a clădit ea însăși – cu încetul, în plină luptă. Ea a lăsat moștenire un spirit, ... iar acest spirit a însemnat putere și viață. Privind Roma, vedem aproape întotdeauna armate în mers, dar și monumente falnice, o majestate de piatră și de marmură, o chemare mândră la supraviețuire, aproape la eternitate (Jean Cousin 1985).*

Text explicativ: reconstituire „interior locuință cu *hypocaustum*”: *La începutul sec. I p.Chr., ne informează Plinius Maior, romanii au inventat hypocaustum, un sistem de încălzire plasat în subsolul termelor (= băile romane). Mai târziu, au introdus conducte de teracotă sau cărămizi cu colțari (tegulae mammatae), pentru a permite circulația aerului cald și în celelalte încăperi ale edificiilor sau ale locuințelor.*

Text explicativ: „reconstituire apeduct subteran”: *Aprovizionarea cu apă a așezărilor romane se făcea cu ajutorul apeductelor îngropate, alcătuite din conducte ceramice și canale zidite, acoperite cu lespezi de piatră.*

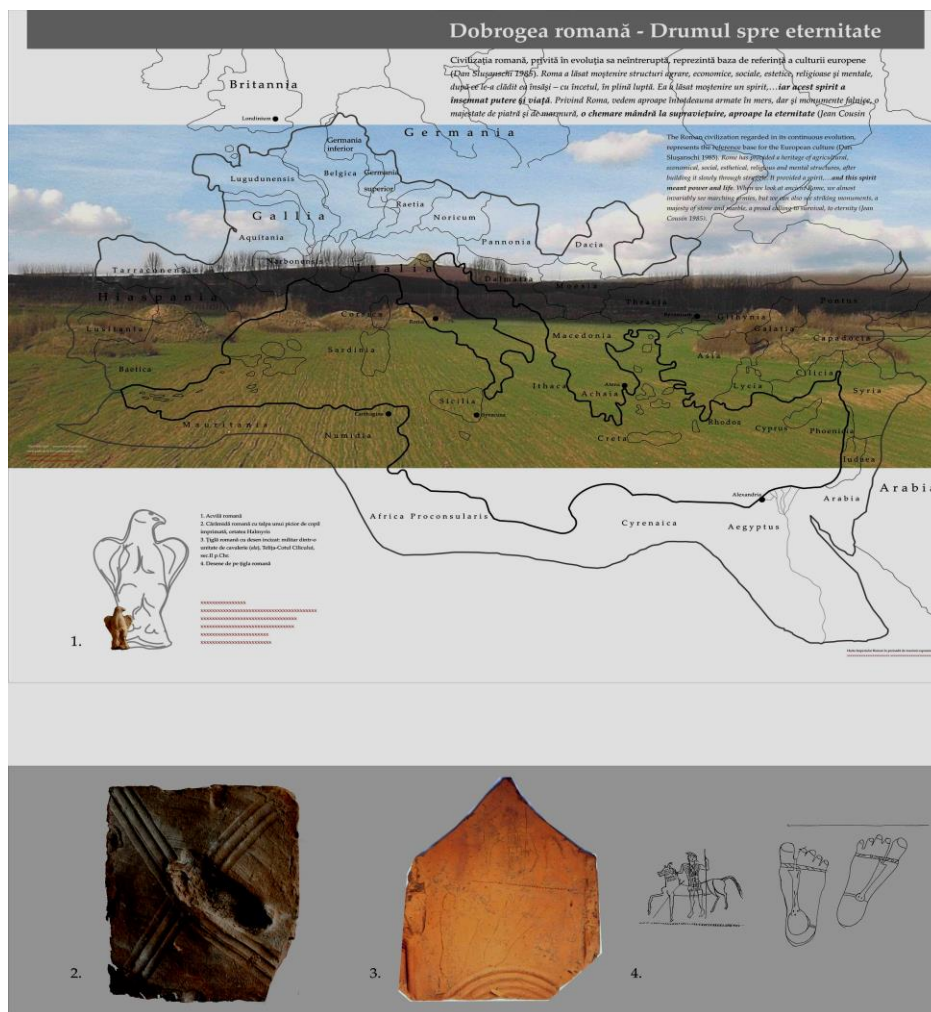

Fig. 4. Vitrina nr. 1.

Vitrinele nr. 2 și nr.3 – Titlu: ARMATA

Text 2: Fenomenul expansiunii politice și militare a reprezentat pentru statul roman condiția de bază a existenței și înfloririi sale. Ca și în celelalte teritorii cucerite, provincia de la Dunărea de Jos, numită *Moesia Inferior* în primele trei secole, și *Scythia Minor* până în epoca bizantină, va fi organizată temeinic, asigurându-i-se condițiile unei dezvoltări culturale orientate spre urbanism.

Text 3: Armata romană era alcătuită din legiuni și trupe auxiliare de infanterie (*cohortes*) și de cavalerie (*alae*) formate din provinciali care, după satisfacerea stagiului militar, căpătau cetățenia romană și erau împroprietăriți ca veterani. Lagărele unităților legionare se numeau castră (*castra*), cele ale unităților auxiliare – *castalla*. La Gurile Dunării, cele mai importante lagăre militare se aflau la *Troesmis (Iglița-Turcoaia)* – sediu al legiunii a V-a *Macedonica* și apoi al legiunii I-a *Italica*, și la *Noviodunum* – principala bază navală a flotei dunărene – *classis Flavia Moesica*. În epoca romano-bizantină (sec. IV-VII), în contextul provincializării armatei, două noi legiuni sunt plasate pe frontul de nord, la *Noviodunum* și *Aegyssus - Legio I-a Jovia (Scythica)* și pe frontul de vest, la *Axiopolis* și *Troesmis - Legio II-a Herculia*.

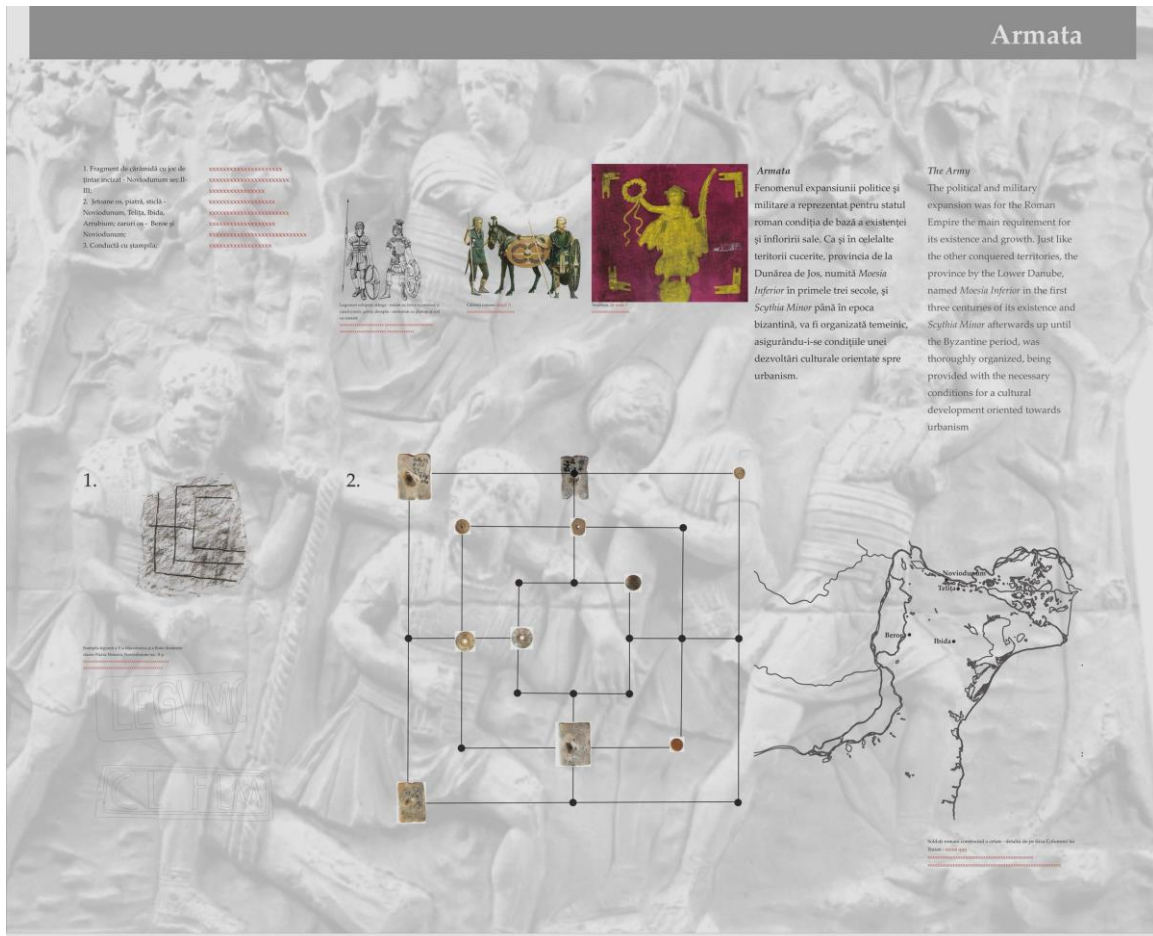

Fig. 5. Vitrina nr. 2.

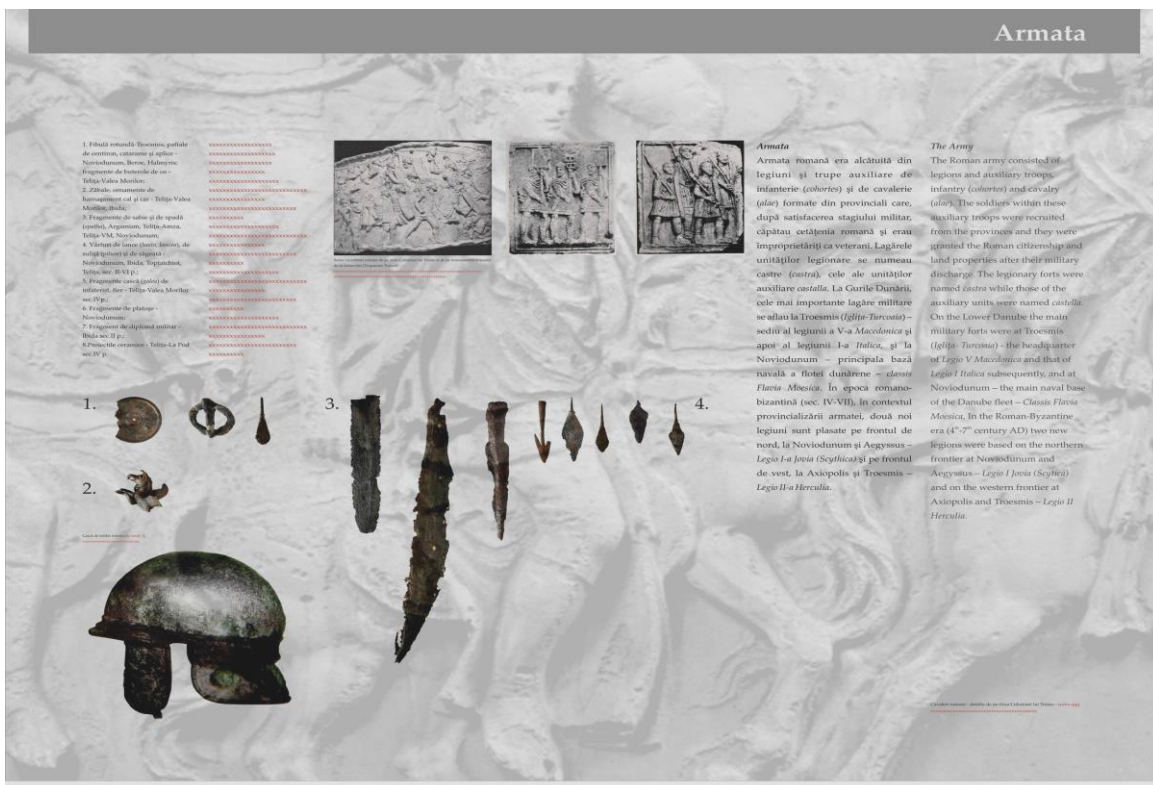

Fig. 6. Vitrina nr. 3

Vitrina nr. 4 – Titlu: CETATEA

Text 4: În jurul garnizoanelor romane au apărut și s-au dezvoltat, la Gurile Dunării, cetăți puternice și înfloritoare precum: *Beroe* (Piatra Frecăței), *Troesmis* (*Iglița-Turcoaia*), *Dinogetia* (*Bisericuța-Garvăn*), *Arrubium* (Măcin), *Noviodunum* (Isaccea), *Aegyssus* (Tulcea), *Salsovia* (Mahmudia), *Halmyris* (Murighiol). Pe malul vest-pontic, vechiul oraș grecesc *Orgamé* cunoaște o istorie romană sub numele de *Argamum*, iar în interiorul provinciei se dezvoltă cel mai întins oraș roman fortificat din Scythia Minor – orașul *Ibida* (Slava Rusă).

În principalele centre dunărene – *Troesmis* și *Noviodunum* – se desfășoară un intens proces de urbanizare, în urma căruia aceste devin, spre sfârșitul sec. II p.Chr., municipii (*municipia*) romane.

Vitrina nr. 5 – Titlu: VIAȚA COTIDIANĂ

Text 5: Roma a lăsat posterității soluții de urbanism pentru planurile orașelor și ale construcțiilor interioare: așezarea caselor și a prăvăliilor, realizarea interioarelor, dispunerea locuințelor și a localurilor comerciale de-a lungul străzilor sau în jurul unei curți, înălțimea moderată a acestora, orientarea străzilor – supuse legilor expunerii la soare, amenajările destinate iluminatului, încălzirii, alimentării cu apă potabilă și deversării apelor reziduale.

Fig. 7. Vitrina nr. 5

Vitrina nr. 6 – Titlu: LOCUINȚA

Text 6: Casa romană închide în ea întreaga viață familială. Planul casei romane a fost determinat în funcție de iluminarea sa interioară, realizată fie după sistemul grec, în jurul unei curți centrale, fie după sistemul italic, printr-o deschizătură orizontală lăsată în tavan. La Gurile Dunării, în mediul rural, tipul de casă romană este specific locuințelor aristocratice din mediul urban și *villae*-lor *rusticae*, pe când casa țărănească păstrează elementele prototipului tradițional getic, atât în cazul locuinței de suprafață, cât și în cel al bordeiului.

Vitrina nr. 7 – AȘEZĂRILE RURALE

Text 7: În teritoriile fortificațiilor și orașelor romane de la Dunărea de Jos sunt atestate, epigrafic și arheologic, circa 119 așezări rurale, din care 26 sate romane de tip *vicus*, locuite în mare parte de cetățeni romani (*cives romani*). Dintre acestea, la Gurile Dunării sunt atestate și localizate arheologic: *vicus classicorum* – lângă *Halmyris*, *vicus VRBIIN...* – la Tulcea, *vicus BAD...* – la Mihai Bravu, *vicus Novus* – la sud de Babadag și *vicus Petra* – la Camena.

La Sarichioi, în teritoriul orașului *Argamum*, la Frecăței și Telița, în teritoriul cetății *Noviodunum*, au fost cercetate arheologic întinse sate autohtone aflate într-un intens proces de romanizare.

Vitrina nr. 8 – Titlu: FERMA ROMANĂ

Text 8: Un loc aparte în economia provinciei de la Dunărea de Jos l-au avut exploatațiile rurale, în sistemul fermelor de tip *villa rustica*. Săpăturile arheologice au evidențiat că aceste proprietăți funciare, cu economia lor destinată pieții, au reprezentat, în societatea romană, puntea de legătură dintre romanitatea citadină și lumea tradițională a satelor autohtone.

Vitrina nr. 9 – Titlu: OCUPAȚII AGRICOLE

Text 9: Cercetarea arheologică evidențiază caracterul stabil al habitatului rural roman în primele patru secole ale mileniului creștin și atestă, totodată, complexitatea activităților economice care se desfășurau în mediul rural, activități în cadrul cărora ocupațiile agricole se îmbinau cu numeroase alte activități conexe.

Vitrina nr. 10 – Titlu: MATERIALE CERAMICE PENTRU CONSTRUCȚII

Text 10: Integrarea ținutului istro-pontic în marele imperiu al Romei a impulsat dezvoltarea meșteșugurilor locale. Epoca romană este profund marcată, în aceste locuri, de un uriaș efort edilitar căruia îi stau mărturie larga utilizare a materialelor de construcție, din ceramică, și a fierului, ca materie primă în fabricarea uneltelor și ustensilelor.

Vitrina nr. 11 – Titlu: OLĂRITUL

Text 11: Unul dintre cele mai vechi meșteșuguri practicate pe aceste meleaguri, olăritul, a cunoscut în epoca romană o evoluție aparte, favorizată de necesitățile tot mai mari ale unei populații numeroase și cosmopolite. Meșterii olari locali imită o mare parte a importurilor ceramice, solicitate de reprezentanții păturilor avute, dar mențin ceramica tradițională ieftină și pe gustul populației autohtone.

Fig. 8. Vitrina nr. 11

Vitrina nr. 12 – Titlu: *OFFICINA DE LA TELIȚA – VALEA MORILOR*

Text 12: În epoca romanității târzii, centrele locale de producție ceramică din zona Gurilor Dunării tind să preia nevoile pieții și să acopere cerința, tot mai crescândă, a populației de produse ceramice ieftine. În acest sens, centrele de olărit din mediul urban și din mediul rural produc cantități mari de ceramică utilitară, întrebuințată curent în gospodăriile oamenilor pentru hrană, băut și iluminat.

Vitrina nr. 13 – Titlu: *MINERITUL ȘI METALURGIA*

Text 13: Și înainte de cucerirea romană în teritoriile istro-pontice se practica mineritul. Se extrăgea arama și fierul. Minereurile erau modeste, dar erau exploatate la suprafața solului. În vremea romanilor, exploatarea minelor și carierelor era monopol de stat. În zona Gurilor Dunării au fost identificate astfel de exploatări în teritoriile cetăților *Troesmis*, *Noviodunum* și *Ibida*. În apropiere de localitatea Telița, în punctul *Izvorul Maicilor* (din teritoriul noviodunens), au fost descoperite „cuptoare înalte” care întrebuințau, în procesul tehnologic, procedeul topirii minereului cu mangal, într-o vatră deschisă, folosind tirajul natural al aerului.

Vitrina nr. 14 – Titlu: *PRELUCRAREA METALELOR*

Text 14: În epoca romană, în ținutul de la Gurile Dunării s-a vehiculat o cantitate imensă de unelte, ustensile, instrumente, accesorii vestimentare, podoabe, piese de harnașament etc. Multe din aceste obiecte (prelucrate din fier, aramă, bronz, plumb și din metale prețioase) erau produse

în centrele urbane locale și în fermele rurale din teritoriu. Prelucrarea mecanică a metalelor se realiza prin forjare, prin turnare, prin nituire, lipire și sudare.

Vitrina nr. 15 – Titlu: PRELUCRAREA LEMNULUI

Text 15: Mărturiile arheologice din teritoriul istro-pontic evidențiază, în epoca romană, o puternică activizare a resurselor naturale și umane. Alături de argilă și minereuri, lemnul, piatra, oasele și coarnele animalelor au constituit resurse sigure și la îndemâna întreprinzătorilor în direcția unei producții locale destinate pieții.

Vitrina nr.16 – Titlu: PRELUCRAREA PIETREI

Text 16: Dintotdeauna piatra a reprezentat una din bogățiile naturale ale teritoriului istro-pontic. În epoca romană, în zona de nord, funcționau cariere în teritoriile cetăților *Troesmis*, *Noviodunum* și *Ibida*. Romanii au colonizat, în zonele de exploatare din centrul provinciei, populații de *bessi* (traci sud-dunăreni), specializați în acest domeniu de activitate. Se exploatau și se prelucrau calcarele, gresiile calcaroase, șisturile și diabazele necesare și frecvent întrebuintate la toate genurile de construcții

PANOURILE – FUNDAL DE VITRINĂ –concepute de arhitectul Virgil Apostol, de la MNIR București, pe baza materialelor arheologice și ilustrative pe care i le-am pus la dispoziție, întrunesc, din punctul nostru de vedere, criteriile unei expuneri muzeale corecte: coloritul discret, folosirea rațională a imaginilor, posibilitatea etalării pe verticală a exponatelor ușoare și de mici dimensiuni, dispunerea textelor la nivelul privirii vizitatorului¹²⁴.

BIBLIOGRAFIE

- AILINCĂI, S., MIRIȚOIU, N., SOFICARU, A. 2003, *O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag, descoperită pe nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, „ArhMold”, 26, p. 307-324.
- AILINCĂI, S., TOPOLEANU, FI. 2003, *Noi complexe cu oseminte umane în așezarea de tip Babadag de la Niculițel-Cornet*, „Peuce”, S.N. 1, p. 45-50.
- AILINCĂI, S., JUGĂNARU, G., MIHAIL, F., VERNESCU, M. AILINCĂI, A. 2011, *Noi date referitoare la așezarea culturii Babadag de la Enisala-Palanca, com. Sarichioi, jud.Tulcea. Cercetări arheologice din perioada 2003-2006*, „Rev.Arh.”, SN 7, 1-2, p. 157-199.
- ALEXANDRESCU DERSCA-BULGARU, M.M. 1977, *Aspecte asupra vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în sec. XV-XVII*, „Peuce”, 6, p. 259-269.
- BARNEA, AI. 1991, *Municipium Noviodunum*, „Peuce”, 10, p. 81-84.
- BARNEA, I., ȘTEFĂNESCU, Șt. 1971, *Din istoria Dobrogei*, III, București.
- BAUMANN, V.H. 1975, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic*, „Peuce”, 4, p. 213-232.
- BAUMANN, V.H. 1975, *Observații arheologice asupra poziției și cronologiei așezărilor romane din zona de nord a Niculițelului*, „Peuce”, 4, p. 109-124.
- BAUMANN, V.H. 1983, *Ferma romană din Dobrogea, Tulcea*.
- BAUMANN, V.H. 1984, *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Telița, punctul „La Pod” (jud. Tulcea) în anul 1980*, „Peuce”, 9, p. 51-65, 457-472.
- BAUMANN, V.H. 1991, *Cercetări arheologice pe valea Teliței (jud. Tulcea). I. Sondajul de la Frecăței*, „Peuce”, 10, p. 109-116 (1), 111-138 (2).
- BAUMANN, V. 1992, *Aspecte ale romanizării populației autohtone din zona Dunării de Jos, în secolele I-IV e.n., în Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*, Chișinău, p. 62-87.

¹²⁴ A se citi conținutul fiecărei vitrine (*sic!*) din cele scrise și prezentate mai sus (vezi: „Titluri de vitrine, texte, etichete, inventar arheologic”).

- BAUMANN, V.H. 1995, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I-IV p.Ch)*, „Bibl.IP-A 1”, Tulcea.
- BAUMANN, V.H. 2003, *Noi săpături de salvare în așezarea rurală antică de la Telița Amza, jud. Tulcea*, „Peuce”, S.N. 1, p. 155-232.
- BAUMANN, V.H. 2004, 2005, *Sângele martirilor*, Constanța-București.
- BAUMANN, V.H. 2005, *Metalurgia în epoca romană și romano-bizantină*, în Jugănar, G. (coord.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din preistorie până în Evul Mediu* (catalog de expoziție, G. Jugănar coord.), Tulcea, p. 41-44.
- BAUMANN, V.H. 2008, *Despre începuturile vieții romane la Noviodunum*, „Peuce”, 6, p. 189-206.
- BAUMANN, V.H. 2009, *Producerea ceramicii locale la Gurile Dunării în secolele I-IV p.Chr.*, „Peuce”, 7, p. 193-216.
- BAUMANN, V.H. 2010, *Noviodunum. Șantier arheologic 1995-2009*, Tulcea.
- BERCIU, D. 1966, *Cultura Hamangia*, București.
- BERCIU, D. 1967, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București.
- BRĂTESCU, C. 1923, *Ibn Batutah, un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV*, „Analele Dobrogei”, 4, 2, Constanța, p. 54-57.
- BRĂȚIANU, Gh. 1935, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București.
- BRĂȚIANU, Gh. 1988, *Marea Neagră, I*, București.
- BUZDUGAN, I. 1972, *Colaborarea dintre muzeograf și arhitect în organizarea unui muzeu modern*, „RevMuz”, 6, p. 485-533.
- CHILDE, G. 1966, *La izvoarele istoriei*, București.
- CIOBANU, R.Șt. 1977, *Evoluția, rolul și însemnătatea mitropoliei din Vicina*, „Peuce” 6, p. 233-242.
- CIOCĂLTAN, V. 1998, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, București.
- DAMIAN, O., ANDONIE, C., VASILE, M. 2003, *Cetatea bizantină de la Nufăru. Despre problemele unui sit suprapus de o așezare contemporană*, „Peuce”, S.N. 1, p. 237-266.
- Doruțiu-Boilă, Em., *Teritoriul militar al legiunii a V-a Macedonica la dunărea de Jos*, „SCIV” 23, 1, 1972, p. 52-57.
- FAVIÈRE, J. 1972, *Le musée, un centre d'animation culturelle*, în Actes de la IXeme Conferance Generale d'ICOM, p. 83-89.
- FLORESCU, R. 1998, *Bazele muzeologiei*, București.
- GEMIL, T. 1983, *Cercetări privind situația socio-economică a zonei moldavo-dobrogene în sec. al XVII-lea*, „MuzNaț”, p. 163-176.
- GEMIL, T. 1993, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța.
- GIMBUTAS, M. 1989, *Civilizație și cultură*, București.
- GIURESCU, C.C. 1967, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al X-lea până la mijlocul sec. al XIV-lea*, București.
- HAIMOVICI, S. 2003, *Studiul arheozoologic al resturilor din două nivele aparținând sec. II-III și IV p.Chr., găsite în situl autohton de la Telița-Amza (nordul Dobrogei)*, „Peuce”, S.N. 1, p. 487-510.
- ILIESCU, O. 1971, *A stăpânit Dobrotici la Gurile Dunării ?*, „Pontica”, 4, p. 371-377.
- ILIESCU, O. 1977, *Chilia în veacul al XIV-lea*, „Peuce”, 6, p. 243-246.
- JUGĂNARU, G. 2003, *Coroplastica în cultura Babadag*, „Peuce”, S.N. 1, p. 75-90.
- JUGĂNARU, G. 2003, *Inventarul arheologic al așezării de tip Babadag de la Telița-Amza, jud.Tulcea*, „Peuce”, S.N. 1, p. 91-112.
- JUGĂNARU, G. 2005, *Cultura Babadag, I*, Constanța.
- KABAKČEVA, G. 1988, *Keramični čentrove na teritoriata na Nicopolis ad Istrum*, Sofia.
- KUZMANOV, Gh. 1992, *Antični lampi*, Sofia.
- LĂZURCĂ, El. 1980, *Raport asupra noilor cercetări arheologice de la Baia (Hamangia), jud.Tulcea*, „Peuce”, 8, p. 7-36.

- LĂZURCĂ, El. 1984, *Cercetări arheologice în stațiunea neolitică de la Carcaliu, jud. Tulcea*, „Peuce”, 9, p. 425-434.
- LĂZURCĂ, El. 1995, *Trestenic – o nouă așezare neolitică pe teritoriul județului Tulcea*, „Peuce”, 11, p. 7-48.
- LUNGU, V. 1991, *Săpăturile arheologice de salvare dela Ghiolul Pietrei, comuna Independența (Murighiol), județul Tulcea*, „Peuce”, 10, p. 63-68 (1); 49 (2).
- LUNGU, V. 1996, *Aegyssus. Documentare arheologică preromană*, „Peuce”, 12, p. 47-102.
- LUNGU, V. 2003, *Organizarea vieții bisericești în Scythia Minor, în Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, p. 135-169.
- LUNGU, V., MICU, C. 2003, *Cercetările arheologice de salvare de la Panduru, jud. Tulcea*, „Peuce”, S.N. 1, p. 11-44.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gh. 1984, *Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala*, „Peuce”, 9, p. 355-362, 711-714.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gh. 2001, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204*, București.
- MĂRGHITAN, L. 1973, *Câteva considerații referitoare la utilizarea machetelor în muzeele de arheologie*, „RevMuz”, 6, p. 509-510.
- MICU, C., MICU, S., BĂLĂȘESCU, A., RADU, V., LUCA, G., HAITĂ, G. 2000, *Așezarea neolitică de la Isaccea, punctul Suhat, jud. Tulcea, I. Considerații de ordin arheologic, în Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, p. 5-51.
- MICU, C. et alii 2005a, *Cronica CAR. Campania 2004*, 121: *Isaccea, jud. Tulcea. Punct: Suhat*, p. 182-186.
- MICU, C. et alii 2005b, 134: *Luncavița, jud. Tulcea. Punct: Cetățuia*, p. 213-214
- MIRIȚOIU, N., SOFICARU, A. 2003, *Studiul antropologic al osemintelor din cavoul romano-bizantin „Tudorca” de la Slava Rusă (antica Ibida)*, „Peuce”, S.N. 1, p. 511-530.
- MOISESCU, C. 2000, *Noi considerații asupra vechimii și arhitecturii Bisericii Sf. Athanasie din Niculițel – jud. Tulcea, în Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*, Tulcea, p. 363-370.
- MORINTZ, S. 1987, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, „Thraco-Dacica”, 8, 1-2, p. 39-72.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, I. 1980, *Stațiuni antice pe raza comunei Mahmudia (județul Tulcea)*, Peuce, 8, p. 55-76
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, E., OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, I. 1979, *Așezarea neolitică și necropola de la Sarichioi, jud. Tulcea. Campania 1978.*, „Materiale și cercetări arheologice - A XIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice”, Oradea, p. 59-70.
- OPAIȚ, A. 1987, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, „Dacia”, N.S. 31, 1-2, p. 145-155.
- OPAIȚ, A., OPAIȚ, C., BĂNICĂ, T. 1990, *Complexul monastic paleocreștin de la Slava Rusă*, „RMI”, 2, p. 18-28.
- OPAIȚ, A., ZAHARIADE, M., POENARU-BORDEA, Gh., OPAIȚ, Cr. 1991, *Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi*, „Peuce”, 10, vol. 1, p. 184-352; vol. 2, p. 217 și urm.
- OPAIȚ, A., 1991, *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol), secolele V î.e.n.-VII e.n.*, în Peuce, 10, p. 133-181.
- OPAIȚ, A., BĂNICĂ, T. 1992, *Das ländliche Territorium der Stadt (2-7 Jh.) und einige Betrachtungen zum Leben auf dem Land an der Unteren Donau, în Schwarzmeerküste in der Spätantike und in frühen Mittelalter*, Viena, p. 102-112.
- PARASCHIV-TALMAȚCHI, C., STĂNICĂ, A. 2007, *Evul mediu timpuriu în Dobrogea. Date privind stadiul cercetărilor de la Ostrov-Piatra Frecăței (jud. Tulcea)*, „Peuce”, S.N. 5, p. 313-334.
- PAVEL, A. 1977, *Despre reconstituire în muzeele de istorie*, „RMM”, 2, p. 35-38.
- PAVEL, A. 1989, *Unele probleme privind etalarea patrimoniului în cadrul expozițiilor de istorie*, „RMM”, 6, p. 38-44.

- PÂRVAN, V. 1912-1915, *Cetatea Ulmetum* (1, 2, 3), „AARMSI”, 34, 2, p. 36-37.
- POPESCU, Em. 1989, *Dobrogea și teritoriile românești nord-dunărene în secolele IV-VI*, „SympThr.”, 7, p. 189-198.
- POPILIAN, Gh. 1980, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova.
- REZEANU, P. 1977, *Istoricul a două monumente din Tulcea: al independenței și al primului monument Mircea cel Bătrân*, „Peuce” 6, p. 355-358.
- RĂDULESCU, A. 1972, *Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană*, „Pontica”, 5, p. 177-204.
- RĂDULESCU, A., BITOLEANU, I. 1998, *Istoria Dobrogei*, Constanța.
- SÂRBU, V., AILINCĂI, S., SIMION, G. 2008, *Jijila-Cetățuie. O așezare fortificată a culturii Babadag în nord-vestul Dobrogei*, Brăila.
- SIMION, G. 1971, *Cultura traco-getică în lumina izvoarelor arheologice descoperite în necropola de la Enisala*, „Peuce”, 2, p. 63-131.
- SIMION, G. 1995, *O nouă necropolă getică la Murighiol*, „Peuce”, 11, p. 265-302.
- SIMION, G. 1995, *Das Gräberfeld von Ciucurova*, în *Thraco-Dacica*, 16, 1-2, p. 151-170.
- SIMION, G. 2003, *O necropolă din sec. VI-V a.Chr. la Isaccea*, „Peuce”, S.N. 1, p. 113-128.
- SIMION, G. 2003, *Culturi antice la Dunărea de Jos*, I, „BibIIP-A” 3, Cluj-Napoca.
- SIMION, G., LĂZURCĂ, El. 1980, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud - Tulcea*, „Peuce”, 8, p. 37-51.
- ȘERBAN, C., ȘERBAN, V. 1971, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de Nord în sec. XVI-XVIII*, „Peuce”, 2, p. 284-290.
- STĂNICĂ, A. 2005, *Prelucrarea metalelor în secolele X-XV*, în Jugănar, G. (coord.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din preistorie până în Evul Mediu*, Tulcea, p.73-74.
- SUCEVEANU, Al., BARNEA, Al. 1991, *La Dobroudja romaine*, Bucarest.
- ȘTEFAN, Gh. și colab. 1955, *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia. 3. Sondajul de la Niculițel*, „SCIV”, 6, 3-4, p. 23-31.
- ȘTEFAN, Gh. et alii 1967, *Dinogetia. Monografie arheologică*, I, București.
- TĂNASE, Al. 1984, *O istorie a culturii în capodopere*, I, București.
- TOPOLEANU, Fl. 1985, *Un mormânt de epocă elenistică descoperit la Făgărașu Nou, com. Topolog, jud. Tulcea*, „Pontica”, 17, p. 99-105.
- VASILIU, I. 1984, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Isaccea*, „Peuce”, 9, p. 107-142.
- VASILIU, I. 1995, *Cercetări arheologice în Delta Dunării. Mormintele cu ocru de la Chilia Veche*, „Peuce”, 11, p. 49-88.
- VASILIU, I. 1995, *Cercetări arheologice în Delta Dunării. Mormintele cu ocru de la Luncavița*, „Peuce”, 11, p. 89-116.
- VASILIU, I. 1995, *Cimitirul medieval de la Isaccea. Biserica Sf. Gheorghe*, „Peuce”, 11, p. 373-410.
- VASILIU, I. 1996, *Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu*, „Peuce”, 12, p. 195-224.
- VULPE, R., BARNEA, I. 1968, *Din istoria Dobrogei*, II, București.
- ZAHARIADE, M. BOUNEGRU, O. 2003, *Despre începuturile creștinismului la Dunărea de Jos*, în *Izvoarele creștinismului românesc*, Constanța, p. 115-126.
- ZDERCIUC, B. 1974, *Funcția muzeului în societatea contemporană*, „RMM”, s. Muzee, 2, p. 3 -7.